

Łukasz Grabowski

ORGANIZACJA I SYSTEM ZABEZPIECZENIA GRANICY PRZEZ ORGANA ZWIADU I KONTROLI RUCHU GRANICZNEGO WOP – NOTATKA OFICERÓW ZARZĄDU II DOWÓDZTWA WOP Z 1960 R.

Niniejsza praca stanowi edycję źródła archiwalnego pochodzącego z grudnia 1960 r. i będącego dziełem przedstawicieli kadry dowódczej WOP i MSW. Poddany edycji dokument prezentuje schemat organizacji i systemu zabezpieczenia granicy państwowej, realizowanego przez pionów Zwiadu i Kontroli Ruchu Granicznego (KRG) WOP. Zagadnienia poruszone w niniejszym materiale, a szczególnie wnioski końcowe, były istotne w kontekście przyszłych zmian i reform sukcesywnie wprowadzanych w pierwszej połowie lat sześćdziesiątych w pionie Zwiadu WOP, a bezpośrednio związanych z systemem ochrony granic. Poniższy wstęp ma na celu przedstawienie Czytelnikowi szerszego kontekstu przedmiotowych zagadnień oraz przybliżenie kwestii dotyczących działalności i zakresu funkcjonowania pionów Zwiadu i KRG WOP w latach 1954–1963.

Wstęp

Przeprowadzenie w latach 1954–1956 reform ukierunkowanych na gruntowną reorganizację oraz głębsze zakamuflowanie organów bezpieczeństwa publicznego spowodowało m.in. zmianę instytucjonalnej podległości Wojsk Ochrony Pogranicza¹. Formacja ta, odpowiedzialna

---

¹ Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego (MBP) zlikwidowano z dniem 7 XII 1954 r. w oparciu o zapisy Dekretu Rady Państwa o naczelnych organach administracji

za zapewnienie porządku publicznego na terenie przygranicznym i ochronę granicy PRL², zgodnie z Dekretem Rady Państwa o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego z 7 grudnia 1954 r. znalazła się w strukturach nowo powstałego MSW³. Po rozwiązaniu Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (MBP), w latach 1954–1956 r. wzajemną współpracę prowadził Zarząd VII Zwiadowczy WOP⁴ oraz pionierzy operacyjne Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego (KdsBP)⁵. Warunki tej kooperacji regulowało Zarządzenie KdsBP nr 060/55 z lipca 1955 r. o zasadach współpracy organów bezpieczeństwa publicznego i Wojsk Ochrony Pogranicza⁶. Przewidywało ono „wspólną i skoordynowaną współpracę” pomiędzy poszczególnymi jednostkami na szczeblu centralnym i terenowym. Wymianę informacji prowadzono:

- na szczeblu centralnym pomiędzy szefem Zarządu VII Zwiadowczego WOP i dyrektorami poszczególnych departamentów operacyjnych Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego,
- na szczeblu wojewódzkim pomiędzy szefami Wydziałów VII Brygad WOP i kierownikami Wojewódzkich Urzędów ds. Bezpieczeństwa Publicznego,

---

państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego. W miejsce dotychczas istniejącego MBP powołano Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Komitet ds. Bezpieczeństwa Publicznego przy Radzie Ministrów (Dz.U., 1954, nr 54, poz. 269).

² D. Kamuda, M. Trybus, *Straż Graniczna i jej zadania w zakresie ochrony bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – zarys problematyki*, „Humanities and Social Sciences” 2013, vol. 18, t. 20, nr 3, s. 59–72.

³ Dekret z dnia 7 XII 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego [w:] *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupovič, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013, s. 185–188.

⁴ Zarząd VII Zwiadowczy w Dowództwie WOP w okresie od 31 VIII 1954 do 17 VII 1956 r. działał w oparciu o zatwierdzony etat nr 346/2. W skład Zarządu VII Zwiadowczego WOP wchodziły: Sekcja specjalna (ewidencyjna), Wydział I Śledczy, Samodzielna Sekcja Wyszkożenia Specjalnego, Wydział II Morski, Wydział III Zachodni, Wydział IV Południowy, Wydział V Wschodni oraz Kancelaria (Archiwum IPN w Warszawie [dalej AIPN], 343/15, t. 6, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1954–1955, k. 3–33).

⁵ W dniu 7 XII 1954 r., z chwilą wydania Dekretu Rady Państwa, Rada Ministrów przyjęła uchwałę nr 831 (niepublikowaną) dotyczącą zakresu i organizacji Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego (KdsBP). Na jego czele od 10 XII 1954 r. stał Władysław Dworakowski. Szerzej zob. *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 91.

⁶ AIPN, 01225/219, Zarządzenie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego nr 060/55 o zasadach współpracy organów bezpieczeństwa publicznego i Wojsk Ochrony Pogranicza, 8 VII 1955 r., k. 45–49.

- na szczeblu powiatowym między kierownikami Sekcji VII Batalionu WOP i kierownikami Powiatowych Urzędów ds. Bezpieczeństwa Publicznego⁷.

Zarząd VII Zwiadowczy WOP odpowiedzialny za wszelkie działania operacyjne na pograniczu, prowadził ścisłą współpracę z poszczególnymi jednostkami KdsBP. Działania operacyjne prowadzone przez Zarząd VII Zwiadowczy WOP regulowały wytyczne i instrukcje przekazywane przez właściwe pionowy Komitetu. Zarząd VII Zwiadowczy WOP kierował się wytycznymi i instrukcjami przekazywanymi przez właściwe pionowy Komitetu⁸. Powyższe skutkowało uzyskiwaniem przez pionowy operacyjny KdsBP, szerokiej wiedzy w zakresie aktualnie prowadzonych przez Zwiad WOP spraw operacyjnych, stanu i liczebności posiadanej agentury oraz kierunków zainteresowań i prowadzonego rozpoznania.

Kolejne zmiany w strukturze organów bezpieczeństwa wprowadziła ustawa z 13 listopada 1956 r. o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego⁹. Zapisy tej ustawy rozwiązywały KdsBP z dniem 28 listopada 1956 r.¹⁰, a wraz z zaprzestaniem jego działalności dotychczasowa wymiana informacji znalazła się w gestii pionów operacyjnych Służby Bezpieczeństwa Ministerstwa Spraw Wewnętrznych¹¹. Zmiany i liczne reorganizacje całej formacji Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1954–1956 służyć miały

⁷ *Ibidem*.

⁸ W pierwszym półroczu 1955 r. wprowadzono do użytku służbowego: *Uchwałę Komitetu ds. BP z dnia 11 III 1955 r. o zasadach pracy z agenturą, prowadzeniu rozpracowań agenturalnych i ewidencji operacyjnej; Instrukcję nr 03/55 o zasadach prowadzenia rozpracowania agenturalnego i ewidencji operacyjnej w organach BP PRL oraz Instrukcję 04/55 o zasadach pracy z agenturą w organach bezpieczeństwa państwa PRL*. Szerzej zob. *Instrukcje pracy operacyjnej...*, s. 31–92.

⁹ Dz.U., 1956, nr 54, poz. 241. W związku z wejściem w życie Ustawy z dnia 13 XI 1956 r. o zmianie organizacji naczelných organów administracji publicznej w zakresie bezpieczeństwa publicznego, minister spraw wewnętrznych wydał w dniu 29 XI 1956 r. Zarządzenie nr 00238/56, którym wprowadzono tymczasowe zmiany w strukturze MSW i terenowych oddziałów MO. Zgodnie z zapisami niniejszego zarządzenia WOP zaliczono do jednostek organizacyjnych Wojsk Wewnętrznych (AIPN, 01225/240, Zarządzenie MSW nr 00238/56 w sprawie tymczasowych zmian w strukturze MSW i terenowych oddziałów MO, 29 XI 1956 r., k. 215–217).

¹⁰ A. Jusupović, *Organy bezpieczeństwa państwa w dokumentach MSW. Próba systematyki [w:] Historyczno-prawna analiza struktur...*, s. 22–23; *Biuletyn Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego grudzień 1954 – listopad 1956*, wstęp M. Filipiak, oprac. W. Chudzik, M. Filipiak, J. Gołębiowski, Warszawa 2009, s. 32–35.

¹¹ Zgodnie z Zarządzeniem nr 00258/56 MSW z dnia 8 XII 1956 r. w sprawie nadzoru nad działalnością jednostek MSW, jednostki WOP wchodziły w skład Wojsk Wewnętrznych, a nadzór nad nimi sprawował podsekretarz stanu Julian Hibner (A. Jusupović, *Organy bezpieczeństwa państwa...*, s. 23).

m.in. wyznaczeniu nowych standardów w zakresie pracy operacyjnej i kontaktów z podległą siecią agenturalną¹².

Utrzymanie wzajemnej współpracy pomiędzy Zarządem VII Zwiadowczym WOP¹³ i jednostkami operacyjnymi MSW po 1956 r. skutkowało zwiększeniem skuteczności ochrony pogranicza oraz zapewnieniem właściwego zabezpieczenia granicy państwa pod kątem kontrwywiadowczym. Czynności tych organów ukierunkowano na wszechstronną ochronę terenów przygranicznych w zakresie przeciwdziałania „przerzutowi agentury obcych wywiadów” i „budowie kanałów dla przesyłania wrogich materiałów propagandowych”, a także zapobiegania wszelkim próbom nielegalnego przekraczania granicy przez osoby nieupoważnione¹⁴. Warto zaznaczyć, że 23 marca 1956 r. Rada Państwa wprowadziła Dekret o ochronie granic państwowych, którego pkt 1 art. 18 w rozdziale IV stanowił, że „ochronę nienaruszalności i bezpieczeństwa granic państwowych sprawują Wojska Ochrony Pogranicza”¹⁵. Wprowadzony dekret był pierwszym uchwalonym przez władze PRL aktem prawnym tej rangi, który jednoznacznie określał zadania i obowiązki WOP w zakresie ochrony granicy państwa. Do chwili ogłoszenia jego treści w dziedzinie tej obowiązywało (z pewnymi zmianami) rozporządzenie (z mocą ustawy) O granicach państwa, wydane przez Prezydenta Rzeczypospolitej Ignacego Mościckiego 23 grudnia 1927 r.¹⁶ Zapisy tego rozporządzenia zaczęły ponownie obowiązywać od czerwca 1946 r. Pozwalały one żołnierzom WOP na kontrolę wszelkich zgromadzeń publicznych oraz przeszukiwanie i ściganie mieszkańców w strefie przygranicznej osób podejrzanych o posiadanie

¹² W pierwszej połowie 1955 r., w związku z wyjazdem do ZSRS, ze stanowiska Dowódcy WOP odszedł płk Michał Przoński. W lipcu 1955 r. minister spraw wewnętrznych Władysław Wicha zaproponował objęcie stanowiska dowódcy WOP dotychczasowemu dowódcy I Korpusu płk. Witalisowi Szerszeniowi oraz szefowi Oddziału Operacyjnego Sztabu WOP płk. Henrykowi Jurewiczowi. Ostatecznie na stanowisko dowódcy WOP w sierpniu 1955 r. powołany został płk Stefan Sobczak (AIPN, 1584/123, Pismo Ministra Spraw Wewnętrznych W. Wicha do Wiceprezesa Rady Ministrów F. Jóźwiaka, 4 VII 1955 r., k. 4).

¹³ AIPN, 343/15, t. 8, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1957–1958, k. 4–39. Po reorganizacji WOP w 1957 r. Zarząd VII Zwiadowczy WOP przemianowano na Zarząd II Zwiadowczy WOP.

¹⁴ AIPN, 1583/26, Zarządzenie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego nr 015/56 o zadaniach organów bezpieczeństwa w pasie granicznym zachodnim, południowym i morskim, 2 III 1956 r., k. 182–190.

¹⁵ Dz.U., 1956, nr 9, poz. 51.

¹⁶ Dz.U., 1937, nr 47, poz. 348, Obwieszczenie Ministra Spraw Wewnętrznych w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia prezydenta RP z dnia 23 XII 1927 r. o granicach państwa, 21 I 1937 r. Warto zaznaczyć, że zapisy wspomnianego rozporządzenia obowiązywały do 7 IV 1956 r.

broni¹⁷. Ponadto wykorzystanie przez nowe władze zapisów paragrafów 5–9 wspomnianego rozporządzenia zezwalało WOP na rygorystyczną kontrolę mieszkańców terenów przygranicznych. Do zadań WOP należało również wydawanie zezwoleń na osiedlanie się w tej strefie. Kolejne zaostwienie przepisów karnych w zakresie przekraczania granicy wprowadził Dekret Prezydenta RP Bolesława Bieruta z 15 września 1948 r. o zmianie rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 23 grudnia 1927 r. o granicach Państwa¹⁸. Artykuł 23 tego dekretu stanowił, że „kto przekracza granice Państwa bez właściwych dokumentów albo w miejscu na to nieprzeznaczonym, albo mimo zamknięcia ruchu granicznego, podlega karze więzienia na czas od 1 roku do 3 lat”¹⁹.

Przeprowadzone w 1954 r. zmiany w zakresie instytucjonalnego podporządkowania Wojsk Ochrony Pogranicza spowodowały konieczność wprowadzenia kolejnych reorganizacji tej formacji. Zaznaczyć należy, że już w 1956 r., zgodnie z Zarządzeniem Dowództwa Wojsk Wewnętrznych nr 013/WW z 16 czerwca 1956 r., ponownie zreorganizowano Dowództwo WOP oraz podległe mu jednostki terenowe²⁰. W pierwszym etapie dokonano rozformowania czterech brygad WOP rozlokowanych wzdłuż granicy polsko-sowieckiej (były to 19, 22, 23 oraz 26 Brygada WOP). Założenia projektu reorganizacji przewidywały powołanie w ich miejsce czterech Samodzielnych Grup Manewrowych WOP (miejsca postoju: Kętrzyn, Białystok, Tomaszów Lubelski oraz Przemyśl)²¹. Przeprowadzone zmiany miały na celu właściwe zabezpieczenie kontrwywiadowczej strefy przygranicznej oraz zapewnienie możliwości prowadzenia działań pościgowych w przypadkach nielegalnego przekroczenia granicy²². Z uwagi na wyraźne pogorszenie sytuacji na wschodniej granicy Polski, związane

¹⁷ M. Stefaniak, *Działalność aparatu represji na zachodnim pograniczu Polski w latach 1945–1950*, Szczecin 2008, s. 168–169.

¹⁸ Dz.U., 1948, nr 47, poz. 384; G. Zaremba, *Wpływ przemian politycznych w Polsce po 1956 roku na strukturę organizacyjną WOP oraz uchwalenie Dekretu o ochronie granic 23 marca 1956 r.*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej” 2008, nr 4, s. 77–83.

¹⁹ Dz.U., 1948, nr 47, poz. 384, s. 956.

²⁰ H. Dominiczak, *Powstanie i rozwój organizacyjny Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1983*, Warszawa 1984 („Studia z Dziejów Organów Resortu Spraw Wewnętrznych”, z. 5), s. 56.

²¹ G. Goryński, *Rola, miejsce i zadania Wojsk Ochrony Pogranicza w strukturze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (1949–1954) i Ministerstwa Spraw Wewnętrznych (1955–1965)*, cz. II, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn” 2000, nr 12, s. 52; J.R. Prochwicz, *Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1965. Wybrane problemy*, Piotrków Trybunalski 2011, s. 217.

²² AIPN, 2575/3, Rozkaz Dowódcy WOP nr 045, Sztab w sprawie trybu reorganizacji Wojsk Ochrony Pogranicza, 25 VI 1956 r., k. 1–2.

z rozformowaniem dotychczasowych brygad WOP, dowództwo tej formacji dokonało korekty w przeprowadzonej reorganizacji. W następstwie decyzji podjętych w lipcu 1956 r. powołano cztery Samodzielne Oddziały Zwiadowcze oraz 22 Placówki Zwiadu. Ponadto w dowództwie WOP przekwalifikowano Zarząd VII Zwiadowczy na Zarząd II Zwiadowczy²³. Zmianom poddano również Wydziały VII Zwiadowcze w brygadach, które przemianowano na Wydziały II²⁴. Ostatecznie w 1957 r. połączono wspomniane powyżej Grupy Manewrowe WOP oraz Samodzielne Oddziały Zwiadowcze w cztery oddziały stacjonujące na wschodniej granicy kraju²⁵.

W latach 1956–1960 przeprowadzono wiele zmian organizacyjno-etatowych w brygadach (oddziałach) WOP. Działania podejmowane przez dowództwo miały na celu dostosowanie struktury etatowej pododdziałów WOP do aktualnych potrzeb służby oraz właściwe zabezpieczenie granicy. Podkreślenia wymaga fakt, że liczne zmiany w etatach podyktowane były odmiennymi zasadami zabezpieczenia poszczególnych odcinków granicy. Inaczej wyglądała struktura i zadania pododdziałów WOP pełniących służbę na wschodniej granicy kraju, a zupełnie inaczej na granicy zachodniej czy północnej. Wszystkie te odrębności i różnice znalazły odzwierciedlenie w częstych korektach etatów poszczególnych brygad (oddziałów). Zmiany przeprowadzono również w Dowództwie WOP i bezpośrednio mu podległym Zarządzie II Zwiadowczym²⁶. Tuż przed kolejną poważną reorganizacją struktur Wojsk Ochrony Pogranicza, Zarząd II Zwiadu w okresie listopad 1959 – wrzesień 1960 r. tworzyły następujące komórki organizacyjne:

- Zastępca Szefa Zarządu II Zwiadu WOP,
- Oddział Operacyjny,

²³ Zarząd II Zwiadowczy w Dowództwie WOP w okresie od 17 VII 1956 do 24 IV 1957 r. działał w oparciu o zatwierdzony etat nr 346/4. W skład Zarządu VII Zwiadowczego Dowództwa WOP wchodziły: Oddział I, Oddział II, Oddział III Śledczy, Wydział Szkoleniowy oraz Wydział Ogólny (AIPN, 343/15, t. 7, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1956, k. 1–38; AIPN, 01225/251, Pismo okólne Dyrektora Gabinetu Przewodniczącego ppłk. J. Nowakowskiego nr 080/56, 27 IX 1956 r., k. 13).

²⁴ *Ibidem*, k. 13. Wydziały II brygad WOP funkcjonowały w: Krakowie, Gliwicach, Kłodzku, Lubaniu Śląskim, Krośnie nad Odrą, Szczecinie, Koszalinie i Gdańsku. Ponadto we wrześniu 1956 r. został zorganizowany Wydział II przy 26 Brygadzie WOP w Nowym Sączu. Szerzej zob. Z. Jackiewicz, *Wojska Ochrony Pogranicza (1945–1991). Krótki informator historyczny*, Kętrzyn 1998, s. 19.

²⁵ G. Goryński, *Rola, miejsce i zadania...*, s. 54–56.

²⁶ AIPN, 343/15, t. 10, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1959–1960, k. 1–33. Dowództwo WOP w okresie od 16 XI 1959 do 1 IX 1960 r. działało w oparciu o zatwierdzony etat nr 346/11. Zgodnie z zapisami etatu dotychczasowy Zarząd II Zwiadowczy przemianowano na Zarząd II Zwiadu WOP.

- Oddział Śledczy,
- Wydział Szkolenia,
- Wydział Ogólny²⁷.

Podkreślić należy, że dowódca WOP zarządzał całością prac związanych z działalnością pionu Zwiadu poprzez swojego zastępcę ds. Zwiadu, który jednocześnie pełnił rolę szefa Zarządu II Zwiadu WOP. Działania kontrwywiadowcze oraz zabezpieczenie systemu granic kraju prowadzono w oparciu o ogólne wytyczne pracy operacyjnej, opracowane i obowiązujące w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych²⁸.

Istotne informacje dotyczące zadań wykonywanych przez Zarząd VII Zwiadowczy oraz podległy mu pion Zwiadu przedstawiono w dokumentach opracowanych w pierwszej połowie 1955 r. przez zastępcę dowódcy WOP ds. Zwiadu płk Stefana Sobczaka²⁹. Zawarto w nich podsumowanie wprowadzonych zmian w działalności jednostek terenowych aparatu Zwiadu WOP. W styczniu 1955 r. sporządzono Analizę pracy zwiadu za rok 1954 i wytyczne do pracy na rok 1955³⁰. Natomiast w czerwcu tego roku przedstawiono Podstawowe zagadnienia pracy zwiadu WOP³¹. Sporządzono je w niewielu egzemplarzach, a ich teksty przedstawiono na odprawach kadry oficerskiej Zarządu VII Zwiadowczego WOP. Dokumenty te stanowią istotne źródło informacji o przemianach, jakie zachodziły w jednostkach Zwiadu WOP. Pozwalają one lepiej zrozumieć wpływ reorganizacji organów bezpieczeństwa w latach 1954–1956 na funkcjonowanie, zakres działań operacyjnych oraz skuteczność WOP jako formacji bezpośrednio powołanej do ochrony granicy państwa.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ Szerzej zob. *Instrukcje pracy operacyjnej...*, s. 31–92.

²⁹ Stefan Sobczak *vel* Sobczuk (ur. 15 I 1913 r. w Metelinie, pow. hrubieszowski), s. Grzegorza i Tekli, narodowości ukraińskiej, zawód wyuczony – nauczyciel (w karcie statystycznej funkcjonariusza BP z 1947 r. podał, że z zawodu jest urzędnikiem). Szerzej zob. J. Bednarek, *Przestępczość wśród funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w latach 1946–1950 w ocenie Biura do Spraw Funkcjonariuszy MBP*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2008, t. 1, s. 141–207; G. Goryński, *Pułkownik Stefan Sobczak (Sobczuk) w służbie komunistycznego aparatu represji* [w:] *Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2015, s. 553–578; J. Wygoła, *Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza jako organ bezpieczeństwa państwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1(8–9), s. 100.

³⁰ AIPN, 1584/122, Analiza pracy zwiadu za rok 1954 i wytyczne do pracy na rok 1955 – dokument opracowany przez Zastępcę Dowódcy WOP ds. Zwiadu płk. Stefana Sobczaka, 24 I 1955 r., k. 22–23; G. Goryński, *Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza widziany oczami jego szefa, płk. Stefana Sobczaka. Ocena zaprezentowana na odprawie kadry kierowniczej tej formacji na początku 1955 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, nr 1(10), s. 369–411.

³¹ AIPN, 1585/676, Podstawowe zagadnienia pracy zwiadu WOP, 6 VI 1955 r., k. 3–4.

W kontekście materiałów archiwalnych Zwiadu WOP, zgromadzonych w zasobie Archiwum IPN w Warszawie, dokument będący przedmiotem niniejszej edycji jest istotny z kilku powodów. Został on podzielony na kilka zasadniczych części, które poruszają kilka zagadnień związanych ze służbą jednostek Zwiadu na poszczególnych szczeblach dowodzenia. W podsumowaniu zamieszczonym w końcowej części wymieniono najistotniejsze postulaty, których realizacja miała wpłynąć na „usprawnienie zapewnienia pełnej koordynacji przedsięwzięć operacyjnych [prowadzonych przez Zwiad WOP] zmierzających do bardziej skutecznego zabezpieczenia granicy państwowej”³². Warto przytoczyć ten fragment w całości, ponieważ zawarte w niniejszym dokumencie wnioski końcowe znalazły odzwierciedlenie w normatywach wprowadzonych w latach 1961–1963 w zakresie działania Zarządu Zwiadu WOP. Jak ujęto w edytowanym dokumencie, „celowym wydaje się zrealizowanie następujących postulatów:

1. Ścisłejsze powiązanie operacyjne Wojsk Ochrony Pogranicza, a Zwiadu WOP w szczególności, z Dep[artamentem] II Służby Bezpieczeństwa MSW i jego odpowiednikami w terenie;
2. Włączenie służby kontroli ruchu granicznego do służby zwiadowczej WOP celem zapewnienia szerszego niż dotychczas udziału czynnika kontrwywiadowczego w ochronie granicy w legalnych przejściach granicznych;
3. Nadanie uprawnień Dep[artamentowi] II Służby Bezpieczeństwa MSW i jego odpowiednikom w terenie [do] wydawania wiążących wytycznych służbie zwiadowczej WOP dot[yczących] zadań operacyjnych na odcinku zwalczania penetracji obcych agentur;
4. Przekazanie szeregu zadań operacyjnych na pograniczu przez Dep[artament] II Służby Bezpieczeństwa MSW organom Zwiadu WOP³³;
5. Potraktowanie służby zwiadowczej WOP jako pełnoprawnego organu kontrwywiadowczego Służby Bezpieczeństwa MSW, zapewniając jej dostęp do wszelkich środków operacyjnych niezbędnych do wykonywania postawionych przed nią zadań, a stosowanych przez Służbę Bezpieczeństwa MSW;
6. Ze względu na duże obciążenie kadry pododdziałów KRG w przejściach granicznych typu paszportowego i w portach handlowych

³² AIPN, 01299/970, Notatka służbowa oficerów Zarządu II Dowództwa WOP dotycząca organizacji i systemu zabezpieczenia granicy przez organa zwiadu i kontroli ruchu granicznego WOP, 10 XII 1960 r., k. 21.

³³ AIPN, 01225/408, Instrukcja nr 01/62 Dyrektora Departamentu II-go MSW w sprawie wykonywania niektórych zadań operacyjnych przez Wydziały II Brygad (Oddziałów) WOP, 28 II 1962 r., k. 1–28.

dokonać zmian organizacyjno-etatowych celem stworzenia możliwości prowadzenia pracy operacyjnej”³⁴.

W zasadniczej części prezentowanego dokumentu szczegółowej ocenie została poddana działalność pionu Kontroli Ruchu Granicznego. Przedstawiono w niej mankamenty i trudności wynikające z charakteru tej służby. Do najważniejszych postulatów wymienionych w niniejszym normatywie należała kwestia „włączenia służby kontroli ruchu granicznego do służby zwiadowczej WOP celem zapewnienia szerszego niż dotychczas udziału czynnika kontrwywiadowczego w ochronie granicy w legalnych przejściach granicznych”. Tym samym dążono do powiązania pionu KRG z działaniami operacyjnymi prowadzonymi przez organa Zwiadu WOP. Cel ten miał zostać osiągnięty poprzez „dokonanie zmian organizacyjno-etatowych celem stworzenia możliwości prowadzenia pracy operacyjnej” przez „kadrę pododdziałów KRG w przejściach granicznych typu paszportowego i w portach handlowych”³⁵. Zaznaczyć należy, że dokonanie tak zasadniczej zmiany w charakterze pracy pionu KRG wymagało przeprowadzenia gruntownych zmian w strukturze etatowej całej formacji WOP³⁶. Kontrola Ruchu Granicznego w dotychczasowej strukturze etatowej Wojsk Ochrony Pogranicza stanowiła jeden z oddziałów wchodzących w skład Sztabu Dowództwa WOP. Zmiana podporządkowania tego pionu dokonana została we wrześniu 1960 r. wraz z wprowadzeniem nowego etatu Dowództwa WOP. Od tej chwili Oddział Kontroli Ruchu Granicznego znalazł się w strukturze organizacyjnej Zarządu Zwiadu WOP³⁷.

Ze względu na specyfikę wprowadzanych zmian Dowództwo WOP zobligowane zostało do przygotowania oraz wyszkolenia kadry pionu KRG, celem właściwego wykonywania zadań o charakterze zwiadowczym.

³⁴ AIPN, 01299/970, Notatka służbowa oficerów Zarządu II Dowództwa WOP dotycząca organizacji i systemu zabezpieczenia granicy przez organa zwiadu i kontroli ruchu granicznego WOP, 10 XII 1960 r., k. 21.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ AIPN, 1638/94, Plan przedsięwzięć dotyczący wykonania Zarządzenia MSW nr 07 w zakresie podporządkowania organów kontroli ruchu granicznego Zarządowi II Dowództwa WOP, 12 I 1961 r., k. 1–3. W planie przedstawiono szczegółowy zakres prac związanych z powiązaniem służby kontroli ruchu granicznego z pracą operacyjną, zmianami organizacyjno-etatowymi pionu KRG oraz szkoleniem kadry oficerskiej i podoficerskiej KRG pod kątem zagadnień pracy zwiadu WOP.

³⁷ Wraz z wprowadzeniem etatu 346/14, obowiązującego w okresie od 1 IX 1960 do 4 VII 1961 r., Oddział Kontroli Ruchu Granicznego został włączony w skład Zarządu Zwiadu. W składzie Zarządu Zwiadu zgodnie z ww. etatem znalazły się: Oddział KW (Zwiadu), Oddział Śledczy, Oddział Kontroli Ruchu Granicznego, Wydział Szkolenia, Wydział Ogólny (AIPN, 343/15, t. 10, cz. 1, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1959–1960, k. 419–450; AIPN, 01225/342, Zarządzenie organizacyjne MSW nr 0155/60/WW w sprawie zmian etatów Dowództwa WOP i podległych jednostek, 1 IX 1960 r., k. 66–68).

Gruntowne przeszkolenie miało zapewnić profesjonalne wykonywanie przez żołnierzy pionu KRG działań operacyjnych. W tym celu w styczniu 1960 r. dowódca WOP wydał rozkaz w sprawie przeprowadzenia kursu dla dowódców pododdziałów KRG³⁸. Jedną z zasadniczych części przewidzianego programu szkolenia obejmowała tematykę związaną z pełnieniem służby w zakresie zainteresowań operacyjnych pionu Zwiadu oraz norm współdziałania służby KRG ze Zwiadem i innymi jednostkami MSW. Planem tego szkolenia objęci zostali dowódcy Granicznych Punktów Kontrolnych, dowódcy Batalionów Portowych, dowódcy strażnic specjalnych oraz pomocnicy szefów sztabów brygad ds. KRG³⁹.

Propozycje zmian wymienione w opublikowanym poniżej dokumencie zostały zrealizowane m.in. poprzez wprowadzenie zarządzenia nr 07/61 Ministra Spraw Wewnętrznych z 12 stycznia 1961 r. w sprawie podporządkowania Zarządu II (Zwiadu) Dowództwa WOP Departamentowi II MSW w zakresie pracy operacyjnej⁴⁰. W oparciu o wymieniony dokument dokonano zasadniczych zmian w podporządkowaniu organizacyjnym i zakresie pracy operacyjnej organów Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza. Dostosowano jednocześnie metody i formy pracy do zmieniających się realiów operacyjnych na granicy. W myśl zapisów ww. zarządzenia Zarząd II WOP w zakresie pracy operacyjnej podporządkowany został Departamentowi II MSW. Natomiast Wydziały II Brygad i Oddziały WOP na terenie województw przygranicznych podporządkowano Wydziałom II KWMO. Wytyczne w zakresie pracy operacyjnej dla Zarządu II Dowództwa WOP wydawał dyrektor Departamentu II MSW⁴¹. Zarządzenie wprowadziło również zasadnicze zmiany w podporządkowaniu organów Kontroli Ruchu Granicznego. Wraz z wejściem w życie niniejszego zarządzenia organy KRG zostały podporządkowane Zarządowi II WOP⁴². W pierwszej kolejności wprowadzono niezbędne

³⁸ Odnośnie do specyfiki i treści szkolenia ogólnego żołnierzy WOP szerzej zob. G. Goryński, *Organizacja treści szkolenia żołnierzy Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1965*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn” 2000, nr 13, s. 39–72.

³⁹ AIPN, 1638/86, Rozkaz Dowódcy WOP nr 09/WOP w sprawie kursu dowódców pododdziałów KRG, 18 I 1960 r., k. 110–114. W załączniku do rozkazu poruszono tematykę programu szkolenia dowódców pododdziałów KRG i zamieszczono szczegółowy wykaz oficerów powołanych na kurs dowódców pododdziałów KRG.

⁴⁰ AIPN, 01225/390, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych nr 07/61 w sprawie podporządkowania Zarządu II Dowództwa WOP Departamentowi II MSW w zakresie pracy operacyjnej, 12 I 1961 r., k. 121–123.

⁴¹ Ł. Grabowski, M. Maruszak, *Zarys struktur oraz zadania Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza i Kontroli Ruchu Granicznego w latach 1945–1991*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2, s. 316–317.

⁴² Z chwilą wprowadzenia etatu nr 346/16 obowiązującego w okresie od 4 VII 1961 do 20 IX 1963 r. Zarząd Zwiadu WOP składał się z: szefa Zarządu Zwiadu WOP, Oddziału

zmiany organizacyjno-etatowe pionu KRG oraz etaty podległych mu pododdziałów w terenie. Następnie dokonano pełnej reorganizacji tego pionu, mając na celu powiązanie tej służby z całokształtem pracy operacyjnej Zwiadu WOP⁴³. Końcowym etapem przeprowadzonej reorganizacji było przekształcenie Zarządu II WOP oraz podległych jednostek terenowych (Wydziałów II Brygad [Oddziałów] WOP) w organa dowodzenia posiadające całość uprawnień w zakresie kierowania sprawami operacyjnymi oraz Kontrolą Ruchu Granicznego w odniesieniu do wszystkich przejść granicznych⁴⁴.

Wprowadzenie zarządzenia MSW ze stycznia 1961 r. sprawiło, że przewartościowaniu uległy również zadania i zasady pracy operacyjnej. Zarząd II Dowództwa WOP zobowiązany został do działania w oparciu o wytyczne przekazywane przez Departament II MSW oraz specjalną instrukcję dla służby WOP. Analogicznie terenowe odpowiedniki Zarządu II Zwiadu WOP prowadziły prace, posilkując się instrukcją przekazaną przez Wydziały II KWMO w województwach przygranicznych. Zreorganizowane organa KRG opierać się miały na pracy doświadczonych żołnierzy, posiadających największą praktykę zarówno w czynnościach operacyjnych, jak i w pracy kontrolerskiej⁴⁵. Zgodnie z zapisami

---

Kontrwywiadowczego, Oddziału Śledczego, Oddziału Kontroli Ruchu Granicznego, Wydziału Szkolenia oraz Wydziału Ogólnego (AIPN, 343/15, t. 10, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1959–1960, k. 1–33). W powyższym etacie dokonano zmiany nazwy Zarządu II Zwiadu na Zarząd Zwiadu. Pomimo formalnej zmiany nazwy tego pionu w dokumentach resortowych występuje on pod nazwą Zarządu II, Zarządu II Dowództwa WOP lub Zarządu II Zwiadu. Autor niniejszego tekstu przyjął zasadę używania obu nazw jako równoznacznych, ponieważ dotyczą one tego samego pionu w formacji WOP, upoważnionego do prowadzenia działań operacyjnych.

⁴³ AIPN, 2396/2, Rozkaz Dowódcy WOP nr Pf 25 w sprawie podporządkowania organów kontroli ruchu granicznego, 10 III 1961 r., k. 96–100. Zgodnie z zarządzeniem szefowie Wydziałów II Brygad (Oddziałów) WOP zobowiązani zostali do przejścia bezpośredniego kierownictwa nad batalionami portowymi, Granicznymi Punktami Kontrolnymi, GPK Rybołówstwa Morskiego oraz Strażnicami WOP w Cieszynie i Świnoujściu-Port (do czasu ich reorganizacji). Natomiast Kierownicy Sekcji II w batalionach przejęli kontrolę nad pracami strażnic kontrolujących ruch: kolejowy, rzeczny, mały graniczny, turystyczny, przybrzeżny rybacki i zatokowy żeglarsko-sportowy. Ponadto Szef Zarządu II WOP przejął bezpośrednią kontrolę nad GPK WOP Terespol oraz GPK Warszawa-Lotnisko. Szerzej zob. AIPN, 2396/2, Rozkaz Dowódcy WOP nr Pf 188 w sprawie podporządkowania Granicznej Placówki Kontrolnej Warszawa Lotnisko Szefowi II Zarządu WOP, 3 XII 1960 r., k. 39.

⁴⁴ AIPN, 2396/2, Rozkaz Dowódcy WOP nr Pf 25 w sprawie podporządkowania organów kontroli ruchu granicznego, 10 III 1961 r., k. 97.

⁴⁵ AIPN, 145/126, Informacja o działalności operacyjnej Wojsk Ochrony Pogranicza w 1960 r., k. 34. Szkolenia specjalistyczne oraz podnoszenie kwalifikacji załóg granicznych punktów kontrolnych przeprowadzono w szerokim zakresie w 1960 r. Szczególną uwagę zwrócono na właściwe przygotowanie kadr Kontroli Ruchu Granicznego, pełniących służbę w portach morskich i na lądowych przejściach granicznych.

Zarządzenia 07/61 dyrektor Departamentu II MSW zobowiązany został do organizowania w porozumieniu z zastępcą dowódcy WOP ds. Zwiadu wspólnych spotkań funkcjonariuszy służby bezpieczeństwa i kadry oficerskiej Zarządu II WOP. Narady te miały na celu wymianę wzajemnych doświadczeń w zakresie pracy operacyjnej oraz podnoszenie dotychczasowej wiedzy specjalistycznej kadry Zwiadu WOP⁴⁶.

Modyfikacji uległ zakres działań pododdziałów podległych Zarządowi Zwiadu WOP⁴⁷. Zarządzenie miało ukierunkować aktywność Zwiadu na „przeciwdziałanie wszelkim zjawiskom szkodliwej dla państwa działalności, a w szczególności penetracji wywiadów państw kapitalistycznych”⁴⁸. Działania operacyjne prowadzone przez Zarząd Zwiadu WOP nastawione zostały na wykrywanie i zapobieganie przestępczości granicznej oraz demaskowanie osób podejrzanych o próbę nielegalnego opuszczenia kraju. Sieć tajnych współpracowników znajdująca się w dyspozycji Zarządu Zwiadu WOP została zobligowana do gromadzenia informacji i materiałów dotyczących osób, w stosunku do których istniało podejrzenie o działalność szpiegowską. Organa KRG poddawały oględzinom wszelkie przesyłki mogące zawierać literaturę⁴⁹ bezdebitową oraz kontrolowały osoby podejrzane o przewożenie tego rodzaju materiałów. Szczegółowe wytyczne dotyczące zagadnień pracy operacyjnej Zarządu Zwiadu WOP oraz podległych mu organów realizowano w oparciu o Instrukcję nr 03/60 z 2 lipca 1960 r. o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej służby bezpieczeństwa⁵⁰. Zarząd Zwiadu WOP wraz z podległymi mu jednostkami w terenie został zobowiązany do czynnego uczestnictwa w działaniach mających na celu m.in.: zapewnienie

⁴⁶ AIPN, 1633/2180, Z. Leks, R. Michniewicz, *Współdziałanie Departamentu II MSW z MO i WOP w zwalczaniu niektórych przestępstw*, Opracowanie Departamentu Kadr i Szkolenia MSW, Warszawa 1965, k. 1–36; Ł. Grabowski, M. Maruszak, *Zarys struktur...*, s. 317.

⁴⁷ Z chwilą wprowadzenia etatu nr 346/16, obowiązującego w okresie od 4 VII 1961 do 20 IX 1963 r., dotychczasowy Zarząd II Zwiadu Dowództwa WOP przemianowano na Zarząd Zwiadu Dowództwa WOP (AIPN, 343/15, t. 10, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1959–1960, k. 1–33).

⁴⁸ AIPN, 01225/390, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych nr 07/61 w sprawie podporządkowania Zarządu II Dowództwa WOP Departamentu II MSW w zakresie pracy operacyjnej, 12 I 1961 r., k. 121.

⁴⁹ Analogiczne zapisy dotyczące wykrywania przez organa Zwiadu przemytu wrogiej literatury odnaleźć możemy również w opracowaniu AIPN, 1633/2180, Z. Leks, R. Michniewicz, *Współdziałanie Departamentu II MSW z MO i WOP...*, k. 29.

⁵⁰ AIPN, 01259/18, Zarządzenie MSW nr 0121/60 MSW w sprawie nowych przepisów o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa, 2 VII 1960 r.; Instrukcja nr 03/60 o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej służby bezpieczeństwa, z uwzględnieniem warunków służby WOP, 2 VII 1960 r., k. 1–32; *Instrukcja nr 03/60 z dnia 2 lipca 1960 r. o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa* [w:] *Instrukcje pracy operacyjnej...*, s. 94–121.

bezpieczeństwa i porządku publicznego, prowadzenie i ewidencjonowanie sieci agenturalnej, prowadzenie kartoteki osób aresztowanych oraz zapewnienie właściwej współpracy z jednostkami operacyjnymi⁵¹.

Zarządzenie 07/61 ze stycznia 1961 r. wyznaczało ramy wzajemnej współpracy pomiędzy Wydziałami II KWMO i Brygadami (Oddziałami) WOP. Zgodnie z ustalonymi zasadami Wydziały II Brygad (Oddziałów) WOP prowadziły pracę operacyjną w oparciu o wytyczne przekazane przez Zarząd Zwiadu WOP oraz Wydziały II KWMO. Obejmowały one zagadnienia związane z prowadzeniem spraw operacyjnych oraz dotyczyły zasad i metod współpracy z tajnymi współpracownikami. Do standardowego zakresu wymiany informacji pomiędzy służbami należały m.in. następujące kwestie:

- Wydziały II Brygad (Oddziałów) WOP zobowiązane zostały do przekazywania Wydziałom II KWMO spraw operacyjnych dotyczących osób podejrzanych o działalność wywiadowczą;
- Wydziały II KWMO przekazywały do Wydziałów II (Oddziałów) WOP sprawy operacyjne, które dotyczyły przestępczości granicznej, a nie były związane z działalnością wywiadowczą;
- Wydziały II KWMO „w operacyjnie uzasadnionych przypadkach” przejmowały i wykorzystywały do własnych celów tajnych współpracowników Wydziałów II Brygad (Oddziałów) WOP. Wydziały II KWMO mogły również przekazywać dla tajnych współpracowników pozostających w dyspozycji Wydziałów II (Oddziałów) WOP konkretne zadania do realizacji bez przejmowania ich na własną ewidencję. W powyższej kwestii każdorazowo decyzję podejmowali naczelnicy Wydziałów II KWMO. Przekazywanie spraw operacyjnych i teczek tajnych współpracowników określały zapisy Instrukcji Dyrektora Biura „C” MSW nr 05/60 z 22 września 1960 r.⁵² Organa Zwiadu w batalionach, Granicznych Punktach Kontrolnych oraz placówkach WOP nie podlegały operacyjnie referatom do spraw bezpieczeństwa w komendach powiatowych MO. Wszelkie wytyczne pracy oraz przydział zadań otrzymywały poprzez Wydziały II Brygad (Oddziałów) WOP⁵³.

⁵¹ G. Goryński, *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1965. Próba oceny*, cz. II, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej” 2011, nr 2, s. 69–99.

⁵² AIPN, 2603/51, Instrukcja Dyrektora Biura „C” MSW nr 05/60 o trybie rejestracji tajnych współpracowników, lokali kontaktowych, mieszkań konspiracyjnych, skrzynek kontaktowych, spraw operacyjnych i osób rozpracowywanych, sprawdzanych i obserwowanych oraz sprawdzaniu i udzielaniu informacji przez komórki ewidencji operacyjnej, 22 IX 1960 r., k. 1–7.

⁵³ AIPN, 01225/390, Zarządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych nr 07/61 w sprawie podporządkowania Zarządu II Dowództwa WOP Departamentowi II MSW w zakresie pracy operacyjnej, 12 I 1961 r., k. 123.

Podporządkowanie pod względem operacyjnym Zarządu Zwiadu WOP Departamentowi II MSW w styczniu 1961 r. miało na celu koncentrację oraz zacieśnienie wzajemnej współpracy operacyjnej tych służb. Kilka miesięcy później wprowadzono kolejne wytyczne w omawianym zakresie. Pierwszym dokumentem był Ramowy plan przedsięwzięć operacyjnych pionu Departamentu II MSW wprowadzony we wrześniu 1961 r. Zapisy tego dokumentu w odniesieniu do organów Zwiadu WOP przewidywały wspólne prace nad udoskonaleniem systemu operacyjnego zabezpieczenia granic „w celu uniemożliwienia nielegalnych ucieczek z kraju i przetrzutów obcej agentury”⁵⁴. W efekcie miały one skutkować gruntownym rozpracowaniem „środków uciekinierskich oraz grup specjalnych [...] stanowiących bazy rekrutacyjne szpiegów i dywersantów”⁵⁵. Drugim normatywem wprowadzonym przez dyrektora Departamentu II MSW w dniu 28 lutego 1962 r. była Instrukcja nr 01/62 w sprawie wykonywania niektórych zadań operacyjnych przez Wydziały II Brygad (Oddziałów) WOP⁵⁶. Zapisy tej instrukcji określały między innymi zakres zadań sekcji operacyjno-kontrolerskich Wydziałów (Oddziałów) WOP. Instrukcja zalecała objąć pracami operacyjnymi Graniczne Punkty Kontrolne na granicy lądowej, a także zwrócić szczególną uwagę na pełne zabezpieczenie portów morskich⁵⁷. Kontrola zwiadowcza w pełnym zakresie obowiązywała w przypadku wszystkich wchodzących do portów statków z „krajów kapitalistycznych”⁵⁸. W przypadku jednostek z państw „demokracji

⁵⁴ Cyt. za: L. Pawlikowicz, *Niektóre funkcje terenowego kontrwywiadu realizowane wobec obywateli polskich i obcokrajowców oraz zadania w zakresie zwalczania przemytu i ochrony transportu w latach 1956–1964 na przykładzie Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza” 2010, z. 64, s. 96–120.

⁵⁵ *Ibidem*, s. 113.

⁵⁶ AIPN, 01225/408, Instrukcja nr 01/62 Dyrektora Departamentu II MSW w sprawie wykonywania niektórych zadań operacyjnych przez Wydziały II Brygad (Oddziałów) WOP, 28 II 1962 r., k. 1–28.

⁵⁷ AIPN, 2396/2, Rozkaz Dowódcy WOP nr Pf 55/WOP w sprawie organizacji kontroli i zabezpieczenia statków w portach handlowych, 21 IV 1960 r., k. 272–275. Warto zaznaczyć, że struktury Zwiadu w brygadach WOP działających na terenie Wybrzeża prowadziły również operacyjne zabezpieczenie rybołówstwa morskiego. Szerzej zob. M. Kłodziński, *Kontrola operacyjna rybołówstwa morskiego przez Wydział II Bałtyckiej Brygady Wojsk Ochrony Pogranicza (Wybrane zagadnienia)*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn” 2010, nr 45, s. 53–68.

⁵⁸ W przypadku statków z „krajów kapitalistycznych” zabezpieczenie operacyjne rozpoczynało się z chwilą wejścia jednostki pływającej do portu i trwało nieustannie do chwili wypłynięcia z niego. Kontrolą dokumentów objęte były wszystkie osoby z załogi oraz pasażerowie. W operacyjnie uzasadnionych sytuacjach specjalnie przygotowana do tego grupa kontrolerska dokonywała przeszukania statku. Ponadto do zabezpieczenia tej grupy statków wykorzystywano służbę niemundurową, zgodnie z Zarządzeniem Dowódcy WOP nr 032 z dnia 2 III 1960 r.

ludowej” kontrola ograniczała się do sprawdzenia dokumentów wszystkich członków załogi i pasażerów⁵⁹.

Ponadto Instrukcja nr 01/62 zobowiązywała szefów Wydziałów II Brygad (Oddziałów) oraz podległe im jednostki w terenie do aktywnego wykorzystania posiadanej sieci informacyjnej w celu pozyskiwania informacji znajdujących się w zainteresowaniu Wydziałów II KWMO. Do informacji szczególnie pożądaných i cennych z kontrwywiadowczego punktu widzenia należało:

- ujawnianie osób współpracujących z wywiadami państw kapitalistycznych i biorących czynny udział w przekazywaniu informacji wywiadowczych,
- wykrywanie osób zaangażowanych w obsługę „martwych skrzynek”⁶⁰.

Wszelkie informacje o charakterze „szpiegowskim”, uzyskiwane w toku działań operacyjnych prowadzonych przez organa Zwiadu WOP, miały być przekazywane właściwym terytorialnie Wydziałom II KWMO.

Kadra oficerska Zarządu Zwiadu WOP została zobligowana do podejmowania systematycznej akcji pozyskiwania źródeł informacji wśród marynarzy polskich i obcych⁶¹. Ze względu na charakter swej pracy oraz liczne kontakty zagraniczne marynarze posiadali doskonałe możliwości prowadzenia działań operacyjnych zleconych przez oficerów Zwiadu WOP. Ponadto kadre Zwiadu WOP zobowiązano do bieżącego przekazywania informacji Wydziałom II i Wydziałom Śledczym SB KWMO⁶². Miały one dotyczyć postępowań prowadzonych przez Zwiad WOP, w których trakcie zachodziło podejrzenie o prowadzenie działalności wywiadowczej. Natomiast Wydziały II KWMO otrzymały zalecenia, aby przekazywać do Wydziałów II Brygad (Oddziałów) WOP sprawy operacyjne

⁵⁹ AIPN, 2396/2, Rozkaz Dowódcy WOP nr Pf 55/WOP w sprawie organizacji kontroli i zabezpieczenia statków w portach handlowych, 21 IV 1960 r., k. 273; AIPN, 1683/83, Zarządzenie Szefa Sztabu WOP nr 0165, Sztab w sprawie zagadnień związanych z organizacją zabezpieczenia i kontroli statków handlowych w portach, 28 X 1957 r., k. 96–97. Do grupy uprzywilejowanych państw, których jednostki pływające kontrolowano w ograniczonym zakresie, należały: Albania, Bułgaria, Czechosłowacja, Chińska Republika Ludowa, Jugosławia, Koreańska Republika Ludowo-Demokratyczna, Niemiecka Republika Demokratyczna, Rumunia, Węgry, Wietnamska Republika Demokratyczna oraz Związek Radziecki.

⁶⁰ AIPN, 01225/408, Instrukcja nr 01/62 Dyrektora Departamentu II MSW w sprawie wykonywania niektórych zadań operacyjnych przez Wydziały II Brygad (Oddziałów) WOP, 28 II 1962 r., k. 1.

⁶¹ *Ibidem*, k. 2–3. Zadania kadry oficerskiej WOP, dokonującej kontroli granicznej na jednostkach pływających pod zagraniczną banderą, ujęte zostały m.in. w specjalnej instrukcji Szefa Zarządu Zwiadu z października 1964 r.

⁶² AIPN, 2258/99, Z. Meszka, A. Kobierowski, *Pobyt czasowy marynarzy obcych bander w PRL – zadania organów Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza*, praca dyplomowa obroniona w Wyższej Szkole Oficerskiej im. F. Dzierżyńskiego w 1984 r., k. 41–61.

dotyczące przestępstw granicznych i przemytu. Podobnie jak w przypadku Zarządzenia 07/61, w instrukcji z lutego 1962 r. znalazły się zapisy zobowiązujące przedstawicieli obu służb do wspólnych spotkań. Miały one zapewnić wzajemną wymianę informacji i doświadczeń w zakresie prowadzonych działań operacyjnych. Przewidziano również możliwość organizowania przez funkcjonariuszy Departamentu II MSW szkoleń zawodowych dla kadry oficerskiej Zwiadu WOP⁶³.

Odrębną kwestię stanowiły osoby zbiegłe, które nielegalnie przekroczyły granicę państwową. Pozostawały one w ścisłym zainteresowaniu pionów Służby Bezpieczeństwa MSW. W szczególności dotyczyło to uciekinierów, których ucieczka z kraju spowodowana była działalnością opozycyjną. Zgodnie z wytycznymi dla Departamentu II z 15 stycznia 1959 r. wszelkie czynności operacyjne wobec osób zbiegłych za granicę prowadzone były przez wspomniany Departament II MSW oraz jego odpowiedniki w terenie (Wydziały II KWMO)⁶⁴. W przypadku ujawnienia ucieczki pionów SB MSW w pierwszej kolejności prowadziły rozpoznanie w celu ustalenia kontaktów uciekiniera z obcokrajowcami na terenie kraju⁶⁵. Obligatoryjnie dokonywano sprawdzenia osób poszukiwanych w Biurze „C” MSW w celu ustalenia ich ewentualnego dostępu do dokumentów niejawnych, mogących zawierać tajemnicę państwową. Wykorzystywano do tego zgromadzoną ewidencję i dokumentację operacyjną będącą w posiadaniu Zwiadu WOP oraz materiały ewidencyjne i archiwalne znajdujące się w dyspozycji Służby Bezpieczeństwa MSW. Dopelnieniem dotychczasowej współpracy pomiędzy Zarządem Zwiadu WOP i organami MSW było podpisanie porozumienia umożliwiającego korzystanie przez wyznaczone jednostki Zwiadu WOP z kartotek ewidencyjnych Biura „C” MSW oraz Wydziałów „C” KWMO⁶⁶. W sierpniu 1962 r. Zarząd Zwiadu WOP uzyskał możliwość pozyskiwania informacji oraz dokonywania sprawdzeń w zasobach kartoteki Samodzielnej Sekcji Ewidencji Departamentu I MSW.

Uzupełnieniem współpracy pomiędzy Zarządem Zwiadu WOP i Departamentem II MSW było wprowadzenie w lutym 1962 r. instrukcji

⁶³ AIPN, 01225/408, Instrukcja nr 01/62 Dyrektora Departamentu II MSW w sprawie wykonywania niektórych zadań operacyjnych przez Wydziały II Brygad (Oddziałów) WOP, 28 II 1962 r., k. 6.

⁶⁴ AIPN, 1633/2180, Z. Leks, R. Michniewicz, *Współdziałanie Departamentu II MSW z MO i WOP...*, k. 32–33.

⁶⁵ *Ibidem*, k. 33.

⁶⁶ M. Komaniecka, *Organizacja i funkcjonowanie kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej aparatu bezpieczeństwa [w:] Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 241–248.

w sprawie wykonywania niektórych zadań operacyjnych przez Wydziały II Brygad (Oddziałów) WOP⁶⁷. Zapisy tej instrukcji stanowiły doprecyzowanie wytycznych ujętych w pkt 2 rozdziału I Zarządzenia 07/61 ze stycznia 1961 r. Przewidywały one rozszerzenie zadań i zakresu pracy operacyjnej Wydziałów II Brygad (Oddziałów) WOP oraz wykorzystanie posiadanej sieci agenturalnej do wykrywania i rozpracowywania osób podejrzanych o działalność szpiegowską. Wytyczne ujęte w instrukcji precyzowały działania pionu Zwiadu oraz określały teren, który powinien zostać poddany głębszej infiltracji. Zgodnie z instrukcją rozszerzone zostały zadania Wydziałów II Brygad (Oddziałów) WOP na odcinku granicy morskiej (kontrola załóg zagranicznych statków), na terenie miast portowych oraz na odcinkach granicy lądowej (zabezpieczenie pobytu zagranicznych marynarzy i kontrola cudzoziemców). Należy podkreślić, że wprowadzenie instrukcji z lutego 1962 r. spowodowało zwiększenie udziału Zwiadu WOP w kontrwywiadowczej ochronie kraju, a tym samym rozszerzenie zakresu inwigilacji prowadzonej przez żołnierzy tej formacji.

W kontekście prezentowanej edycji poruszyć należy dwa zagadnienia, które dotyczą m.in. metod operacyjnych wykorzystywanych w czasie zabezpieczenia granicy oraz kwestii żołnierzy odbywających służbę zasadniczą w jednostkach WOP. Pierwsza z nich odnosi się do wprowadzonej w 1958 r. służby niemundurowej w Wojskach Ochrony Pogranicza⁶⁸. Zgodnie z zapisami instrukcji Dowództwa WOP z 1958 r. żołnierze WOP wykonujący obowiązki w zakresie tej służby upoważnieni zostali do pełnienia jej w ubraniach cywilnych lub „innych ubiorach niebędących umundurowaniem wojskowym”⁶⁹. Wspomniana instrukcja przewidywała możliwość wykorzystania ubrań marynarskich Straży Obiektów Portowych oraz uniformów pracowników portu. Ponadto żołnierze wykorzystywali m.in. mundury kolejowe jako formę kamuflażu w trakcie wykonywanych czynności rozpoznawczych. Metodę tę wykorzystywano najczęściej w czasie przeprowadzenia rozpoznania i kontroli granicznej

⁶⁷ AIPN, 01225/408, Instrukcja nr 01/62 Dyrektora Departamentu II MSW w sprawie wykonywania niektórych zadań operacyjnych przez Wydziały II Brygad (Oddziałów) WOP, 28 II 1962 r., k. 1–28.

⁶⁸ AIPN, 01225/290, Zarządzenie MSW nr 00165/58 w sprawie wprowadzenia w Wojskach Ochrony Pogranicza służby niemundurowej, 21 VII 1958 r., k. 50; AIPN, 1638/83, Tymczasowa instrukcja pełnienia służby niemundurowej w Batalionach Portowych z 1958 r. (na okres eksperymentowania), k. 1–14.

⁶⁹ AIPN, 01225/290, Zarządzenie MSW nr 00165/58 w sprawie wprowadzenia w Wojskach Ochrony Pogranicza służby niemundurowej, 21 VII 1958 r., k. 50. Żołnierze WOP wykonujący obowiązki w ramach służby niemundurowej zaopatrzeni zostali w specjalne legitymacje służbowe, których wzór oraz zasady okazywania ustalone zostały we wspomnianym zarządzeniu.

w Batalionach Portowych oraz na Granicznych Punktach Kontrolnych, mających charakter kolejowych przejść granicznych⁷⁰. Wprowadzenie służby niemundurowej wynikało z potrzeb zachowania zasad konspiracji w czasie prowadzenia obserwacji lub zabezpieczania odcinka granicy w miejscach, gdzie nie można było zastosować innych metod operacyjnych. Wdrożenie tej formy działań do służby WOP wiązało się z koniecznością przeprowadzenia specjalistycznego przeszkolenia żołnierzy mających realizować wspomniane zadania. Do właściwego przygotowania kadry zobowiązane zostały Wydziały Operacyjne Sztabów Brygad WOP oraz oficerowie Wydziałów II (Oddziałów) WOP. W zakresie ich obowiązków leżało również przygotowanie tematyki i programu szkolenia. W myśl zapisów wspomnianej instrukcji Dowództwa WOP z 1958 r. przeszkolenie specjalistyczne żołnierzy drużyn służby niemundurowej miało odbywać się raz na dwa miesiące, przy współudziale oficerów Wydziałów II (Oddziałów) WOP⁷¹. Wprowadzenie służby niemundurowej do działań WOP stanowiło uzupełnienie wykorzystywanych metod i form zabezpieczenia przejść granicznych. Zdaniem Dowództwa WOP posunięcie to było właściwe, a jego wyniki okazały się zadowalające⁷².

Drugim ważnym dla Zwiadu WOP zagadnieniem była kwestia wykorzystywania szeregowych służby zasadniczej do wykonywania czynności kontrolerskich na drogowych przejściach granicznych oraz przejściach małego ruchu granicznego. Należy zaznaczyć, że informacje ujęte w tekście edycji dotyczą okresu poprzedzającego podporządkowanie organów Kontroli Ruchu Granicznego Zarządowi Zwiadu WOP. Z chwilą wprowadzenia Zarządzenia 07/61 ze stycznia 1961 r. kadra oficerska i podoficerska KRG⁷³ oraz przydzieleni do niej żołnierze służby zasadniczej uzyskali możliwość prowadzenia podstawowych działań operacyjno-rozpoznawczych. Warunkiem pozwalającym wykonywać wspomniane

⁷⁰ AIPN, 01299/970, Notatka służbowa oficerów Zarządu II Dowództwa WOP dotycząca organizacji i systemu zabezpieczenia granicy przez organa zwiadu i kontroli ruchu granicznego WOP, 10 XII 1960 r., k. 14.

⁷¹ AIPN, 1638/83, Tymczasowa instrukcja pełnienia służby niemundurowej w Batalionach Portowych z 1958 r. (na okres eksperymentowania), k. 5.

⁷² AIPN, 145/126, Informacja o działalności operacyjnej Wojsk Ochrony Pogranicza w 1960 r., k. 33. W opinii Dowództwa WOP w 1960 r. dokonano szeregu usprawnień w zakresie służby niemundurowej w „rejonach turystycznych i na innych trudnych do ochrony odcinkach granicy państwowej”.

⁷³ Odnośnie do specjalności wojskowych kadry oficerskiej i podoficerskiej Zwiadu WOP w kontekście Ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów z dnia 18 X 2006 r. (Dz.U., 2006, nr 218, poz. 1592; tekst jednolity z dnia 2 IX 2013 r. w Dz.U., 2013, poz. 1388), zwanej dalej ustawą lustracyjną, szerzej zob. J. Wygoda, *Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza...*, s. 114–115; Ł. Grabowski, M. Maruszak, *Zarys struktur...*, s. 303 i n.

czynności było ukończenie przeszkolenia (lub kursu) specjalistycznego oraz uzyskanie od bezpośredniego przełożonego upoważnienia do prowadzenia działań operacyjnych. W przypadku żołnierzy służby zasadniczej przygotowanie do pełnienia służby w pododdziałach KRG spoczęło na kadrze Wydziałów II Brygad (Oddziałów) WOP⁷⁴. Warto zaznaczyć, że według zapisów ustawy o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów z dnia 18 października 2006 r., zwanej dalej ustawą lustracyjną, ujawnieniu w oświadczeniu lustracyjnym podlega fakt służby w organach bezpieczeństwa państwa, pracy w nich lub współpracy. W przypadku żołnierzy pełniących służbę zasadniczą w jednostkach podległych Kontroli Ruchu Granicznego, które od 1961 r. znalazły się w strukturze Zarządu Zwiadu WOP, nie obowiązują zapisy niniejszej ustawy, ponieważ służba ta była traktowana jako obowiązkowa⁷⁵. Co za tym idzie, żołnierze służby zasadniczej powołani do wojska w ramach powszechnego poboru nie mieli wpływu na przydzielenie do konkretnej jednostki, w której będą pełnić służbę zasadniczą. Tak więc pomimo pełnienia służby w pododdziałach podległych Zarządowi Zwiadu WOP i możliwości wykonywania *de facto* podstawowych zadań operacyjnych, służby zasadniczej w tych jednostkach nie należy rozumieć jako dobrowolnej współpracy z organami bezpieczeństwa państwa. Ustawodawca uznał, że mimo iż była to formalnie służba w organach bezpieczeństwa państwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej, to nie ma powodu, aby osoby takie ujawniały ją w oświadczeniu lustracyjnym. Kwestie te regulują zapisy art. 3a pkt 1–3 ustawy lustracyjnej⁷⁶.

Wszystkie punkty wymienione w zakończeniu edytowanego dokumentu zostały zrealizowane w latach 1961–1963. Do najważniejszych z nich należały:

⁷⁴ AIPN, 2396/2, Rozkaz Dowódcy WOP nr Pf 25 w sprawie podporządkowania organów kontroli ruchu granicznego, 10 III 1961 r., k. 98. Zgodnie z zapisami niniejszego rozkazu program szkolenia oficerów i podoficerów zawodowych oraz żołnierzy służby zasadniczej wykonujących zadania służbowe w przejściach granicznych miał zostać opracowany przez Wydziały II Brygad (Oddziały) WOP w uzgodnieniu z szefami sztabów brygad WOP.

⁷⁵ Kwestie poboru oraz powszechnego obowiązku wojskowego regulowały m.in.: Ustawa z dnia 28 III 1952 r. o służbie wojskowej szeregowców i podoficerów Sił Zbrojnych (Dz.U., 1952, nr 20, poz. 129), Ustawa z dnia 6 VI 1958 r. o służbie wojskowej szeregowców i podoficerów Sił Zbrojnych (Dz.U., 1958, nr 36, poz. 164), Ustawa z dnia 30 I 1959 r. o powszechnym obowiązku wojskowym (Dz.U., 1959, nr 14, poz. 75). Szerzej zob. G. Bołcun, *Wojsko i obronność w pracach Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1947–1952*, Warszawa 2006, s. 217–224.

⁷⁶ Ustawa z dnia 18 X 2006 r. o ujawnianiu informacji o dokumentach organów bezpieczeństwa państwa z lat 1944–1990 oraz treści tych dokumentów (Dz.U., 2013, poz. 1388).

- zmiany w podporządkowaniu Zarządu Zwiadu WOP w zakresie działań operacyjnych, powiązanie ich z działaniami operacyjnymi Departamentu II MSW oraz rozszerzenie zakresu zadań Zwiadu WOP w kontrwywiadowczej ochronie kraju;
- dokonanie przez Dowództwo WOP niezbędnych zmian etatowo-organizacyjnych oraz włączenie pionu Kontroli Ruchu Granicznego do jednostek upoważnionych do prowadzenia działań operacyjnych;
- zapewnienie bezpośredniego dostępu Zarządu Zwiadu WOP do zasobów ewidencji operacyjnej znajdujących się w dyspozycji Biura „C” MSW i podległych mu jednostek terenowych;
- doprecyzowanie zagadnień związanych ze służbą niemundurową w WOP;
- wprowadzenie wytycznych określających zadania i zasady wykorzystania żołnierzy służby zasadniczej do działań kontrolerskich.

Sukcesywnie wprowadzane zmiany przyczyniły się do zwiększenia udziału organów zwiadowczych WOP w kontrwywiadowczej ochronie państwa. Można pokusić się o stwierdzenie, że wzmocniły też pozycję Zwiadu WOP w resorcie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz przyczyniły się do zmiany postrzegania tej formacji w systemie organów bezpieczeństwa państwa.

***

Prezentowany materiał zawiera analizę reform, reorganizacji i przekształceń wprowadzanych w Zarządzie VII Zwiadowczym WOP⁷⁷ oraz podległych mu jednostkach terenowych⁷⁸. Autorami dokumentu sporządzonego w grudniu 1960 r. byli oficerowie Dowództwa WOP oraz Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Należeli do nich m.in.: ppłk Hipolit Sławiński⁷⁹, mjr Jan

⁷⁷ Warto w tym miejscu zaznaczyć, że w lipcu 1955 r. dokonano zmiany na stanowisku Dowódcy WOP. Z chwilą ustąpienia płk. Michała Przońskiego stanowisko to na mocy zarządzenia nr 685 z dnia 26 VII 1955 r. zostało powierzone płk. Stefanowi Sobczakowi (AIPN, 1584/281, Pismo p.o. Dyrektora Departamentu Kadr MSW A. Banulewicz do Kierowników Jednostek Organizacyjnych MSW, 18 VIII 1955 r., k. 1).

⁷⁸ AIPN, 01225/251, Pismo okólne Dyrektora Gabinetu Przewodniczącego ppłka J. Nowakowskiego nr 080/56, 27 IX 1956 r., k. 13.

⁷⁹ Hipolit Władysław Sławiński (ur. 9 X 1924 r. w Parczowie, pow. opoczyński), s. Aleksandra i Tekli z domu Ignatienko (AIPN, 0194/1356, Teczka akt personalnych Hipolita Władysława Sławińskiego, k. 1–148; AIPN, 2386/24951, Wykaz oficerów i podoficerów zawodowych przebywających w Międzynarodowej Komisji Kontroli i Nadzoru w Wietnamie, k. 17; AIPN, 2174/7010, Teczka akt personalnych Hipolita Władysława Sławińskiego, k. 1–115; Ł. Grabowski, *Hipolit Władysław Sławiński – żołnierz Polskiego Batalionu Specjalnego, oficer Zarządu Informacji KBW i zastępca szefa Zarządu Zwiadu WOP*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2018, nr 1(16), s. 471–483).

Puławski⁸⁰, kpt. Kazimierz Kudła⁸¹ oraz oficer, którego personaliów nie udało się ustalić pomimo szczegółowej kwerendy w materiałach archiwalnych.

Dokument stanowi podsumowanie kolejnego etapu działalności organów Zwiadu WOP i zawiera szereg wniosków dotyczących zadań, jakie wykonywała Kontrola Ruchu Granicznego. Składa się z kilku zasadniczych rozdziałów, które obejmują:

1. Organizację aparatu Zwiadu (Dowództwo, Brygada (Oddział) WOP, Batalion WOP, Placówki kadrowe WOP, GPK Rybołówstwa Morskiego, GPK Kolejowe i Strażnice WOP).
2. Zasadnicze formy i środki pracy aparatu Zwiadu.
3. Organizację kontroli ruchu granicznego (w kolejowych przejściach granicznych, w morskich portach handlowych, w morskich portach i przystaniach rybackich, w rzecznych przejściach granicznych, w drogowych przejściach granicznych).

Niniejszy dokument sporządzono jedynie w pięciu egzemplarzach i obwarowano gryfem „Tajne”, co pozwala sądzić, że do zapoznania się z nim zostało upoważnione jedynie najbardziej zaufane grono oficerów⁸².

Dokument stanowi doskonale źródło informacji o procesach zachodzących w pionie Zwiadu WOP i o nieustannych próbach dostosowania działań tej formacji do bieżącej sytuacji na granicy. W ramach edycji

---

⁸⁰ Jan Emil Puławski (ur. 20 VIII 1924 r. w Laskowcach, woj. tarnopolskie), s. Michała, narodowości polskiej. Od maja 1944 r. w Wojsku Polskim. Od lutego 1946 r. na kursie oficerów polityczno-wychowawczych w Warszawie. Po ukończeniu kursu oddelegowany do WOP. W październiku 1958 r. został skierowany na kurs doskonalenia dowódców w Wojskowym Instytucie Komitetu ds. Bezpieczeństwa ZSRS w Moskwie. Po powrocie z ZSRS skierowany ponownie do Dowództwa WOP. Następnie w latach 1965–1969 szef Zarządu Politycznego Wojsk Wewnętrznych. W okresie 1969–1972 pełnił funkcję zastępcy komendanta ds. politycznych i jednocześnie szefa Wydziału Politycznego w Akademii Sztabu Generalnego. W 1972 r. został skierowany na stanowisko dyrektora Departamentu Wojskowego w Ministerstwie Rolnictwa, a w latach 1980–1989 był zastępcą szefa Departamentu Kadr MON oraz pełnomocnikiem MON ds. Pracowników Cywilnych Wojska. W marcu 1990 r. został zwolniony ze służby wojskowej i przeniesiony do rezerwy (AIPN, 0193/8716, Teczka akt osobowych Jana Emila Puławskiego, k. 1–117; AIPN, 2386/32004, Teczka ewidencyjna Jana Emila Puławskiego, k. 1–11).

⁸¹ Kazimierz Julian Kudła (ur. 23 X 1922 r. w Wysokiej, woj. katowickie), s. Juliana, narodowości polskiej. W czerwcu 1945 r. powołany do zasadniczej służby wojskowej i przydzielony do 46 Pułku Piechoty w 13 Dywizji Piechoty. W okresie kwiecień–sierpień 1947 r. brał czynny udział w walkach z Ukraińską Powstańczą Armią. Od października 1948 r. w organach bezpieczeństwa państwa: MBP, od marca 1949 r. w Departamencie I MBP, od kwietnia 1955 r. w Departamencie II KdsBP, od grudnia 1956 r. w Departamencie II MSW. W styczniu 1980 r. w stopniu pułkownika MO został zwolniony ze służby w organach MSW (AIPN, 2240/915, Teczka akt osobowych Kazimierza Juliana Kudły, k. 1–29).

⁸² Zgodnie z rozdzielnikiem edytowanego dokumentu egzemplarz nr 2 pozostał w Zarządzie II WOP i był przeznaczony do użytku służbowego.

źródła poprawiono błędy ortograficzne i interpunkcyjne oraz wprowadzono niezbędne uzupełnienia w tekście i wyjaśnienia w przypisach. Autor edycji nie ingerował w stylistykę dokumentu i starał się zachować oryginalny, charakterystyczny styl używany w resorcie spraw wewnętrznych. Przedstawiona edycja ma na celu przybliżenie informacji dotyczących Zarządu II WOP w latach 1954–1961 oraz uzupełnienie nielicznych publikacji poświęconych tej tematyce.

Publikowany materiał pochodzi z zasobu Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie.

Poniżej zamieszczono tabelę przedstawiającą zmiany w nazewnictwie pionu Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza zgodnie z etatami z lat 1952–1963.

Tabela nr 1. Zmiany w nazewnictwie pionu Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza zgodnie z etatami z lat 1952–1963.

Numer etatu	Data wprowadzenia	Data unieważnienia	Nazwa pionu Zwiadu WOP wg obowiązującego etatu
346/1	10 IV 1952	31 VIII 1954	Zarząd VII Zwiadowczy
346/2	31 VIII 1954	17 VII 1956	Zarząd VII Zwiadowczy
346/4	17 VII 1956	24 IV 1957	Zarząd II Zwiadowczy
346/5	24 IV 1957	19 VI 1958	Zarząd II Zwiadowczy
346/10	19 VI 1958	16 XI 1959	Zarząd II Zwiadowczy
346/11	16 XI 1959	1 IX 1960	Zarząd II Zwiadu
346/14	1 IX 1960	4 VII 1961	Zarząd Zwiadu
346/16	4 VII 1961	20 IX 1963	Zarząd Zwiadu

Źródło: opracowanie własne na podstawie AIPN, 343/15, t. 4, t. 6–11, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1952–1963.

1960 grudzień 10, Warszawa – notatka służbowa oficerów Zarządu II Dowództwa WOP, dotycząca organizacji i systemu zabezpieczenia granicy przez organa zwiadu i kontroli ruchu granicznego WOP.

ODS–3/I/922^a

Tajne
Egz. nr 2^b

Notatka służbowa

dot. organizacji i systemu zabezpieczenia granicy przez organa zwiadu i kontroli ruchu granicznego W.O.P.

I. Organizacja aparatu Zwiadu

Aparat zwiadu jest organem kontrwywiadowczym Wojsk Ochrony Pogranicza. Zabezpiecza on jednostkom WOP dopływ danych istotnych w organizacji służby granicznej i w prowadzeniu operacji granicznych, zwalcza zorganizowaną przestępczość na pograniczu godzącą w bezpieczeństwo i nienaruszalność granic oraz zabezpiecza te odcinki granicy, na których służba liniowa nie ma możliwości skutecznego działania (porty rybackie) lub na których stosowanie jej jest niecelowe (granica wschodnia i częściowo południowa).

A. Dowództwo

Całokształtem działalności aparatu zwiadu kieruje Dowództwo poprzez swego Zastępcę do spraw zwiadu (Szefa Zarządu II) w oparciu o konkretną sytuację na pograniczu i ogólne wytyczne pracy operacyjnej MSW.

Zastępca Dowódcy WOP do spraw zwiadu (Szef Zarządu II) podlega bezpośrednio Dowódcy WOP i jest przełożonym żołnierzy jednostek WOP.

Do zasadniczych obowiązków Zastępcy Dowódcy WOP do spraw zwiadu (Szefa Zarządu II) i bezpośrednio podległego mu Zarządu II należy:

1. Udział w organizacji ochrony granic państwa w danej sytuacji operacyjnej i w danych warunkach oraz dostarczanie aktualnych danych D[owództwa] WOP istotnych przy opracowaniu okresowych wytycznych w tym kierunku dla brygad i oddziałów WOP.
2. Kierowanie działaniem aparatu zwiadu brygad i oddziałów WOP w operacjach granicznych prowadzonych w związku z bezkarnymi

^a Numer kancelaryjny wpisany odręcznie.

^b Numer egzemplarza wpisany odręcznie.

- naruszeniami granicy i innymi okolicznościami wymagającymi użycia wojsk.
3. Udział w innych zasadniczych pracach D[owództwa] WOP, a zwłaszcza w pracach mobilizacyjnych, ćwiczeniach z wojskami i szkoleniu żołnierzy.
  4. Kierowanie pracą operacyjną i dochodzeniową aparatu zwiadu brygad i oddziałów WOP.
  5. Prowadzenie ewidencji tajnych współpracowników, spraw operacyjnych i dochodzeniowych oraz osób aresztowanych i zatrzymanych przez WOP.
  6. Organizowanie szkolenia zwiadowczego.
  7. Składanie okresowych sprawozdań z całokształtu działalności aparatu zwiadu.
  8. Współdziałanie z innymi centralnymi jednostkami operacyjnymi, a przede wszystkim z departamentami operacyjnymi MSW, oddziałami operacyjnymi KGMO oraz zarządami WSW MON i KBW i WOP¹.

Zarząd II WOP liczy 25 oficerów zwiadu: 13 oficerów operacyjnych, 6 oficerów śledczych, 2 oficerów ewidencyjnych i 4 oficerów szkoleniowych. W skład organizacyjny Zarządu II wchodzi: Z[astęp]ca Szefa Zarządu II, Oddział Operacyjny, Oddział Śledczy, Wydział Szkolenia i Wydział Ogólny².

B. Brygada (Oddział) WOP

Działalnością aparatu zwiadu brygady (oddziału) WOP kieruje dowódca Brygady (Oddziału) poprzez zastępcę do spraw zwiadu (Szefa Wydz[iału] II) w oparciu o konkretną sytuację na odcinku i wytyczne przełożonych.

¹ AIPN, 2386/30210, Zarządzenie Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego nr 015/56 o zadaniach organów bezpieczeństwa państwa w pasie granicznym zachodnim, południowym i morskim, 2 III 1956 r., k. 1–9. Zarządzenie to przewidywało wzajemną współpracę i wymianę informacji pomiędzy Zwiadem WOP i jednostkami MSW (Milicją Obywatelską i pionami operacyjnymi MSW), Korpusem Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz jednostkami Informacji Wojskowej MON.

² W tekście podano strukturę organizacyjną Zarządu II Zwiadu Dowództwa WOP funkcjonującego w okresie od 16 XI 1959 r. do 1 IX 1960 r. zgodnie z zatwierdzonym etatem nr 346/11 (AIPN, 343/15, t. 10, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1959–1960, k. 1–33). Faktycznie w grudniu 1960 r. obowiązywał etat Dowództwa WOP nr 346/14 (zatwierdzony 1 IX 1960 r., unieważniony 4 VII 1961 r.), zgodnie z którym w składzie Zarządu Zwiadu znalazły się: Oddział KW (zwiadu), Oddział Śledczy, Oddział Kontroli Ruchu Granicznego, Wydział Szkolenia, Wydział Ogólny (AIPN, 343/15, t. 10, cz. 1, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1959–1960, k. 419–450).

Z[astęp]ca d[owód]cy Brygady do spraw zwiadu (Szef Wydziału II) podlega bezpośrednio d[owód]cy Brygady (Oddziału) i jest przełożonym żołnierzy pododdziałów wchodzących w skład brygady (oddziału).

Do zasadniczych obowiązków z[astęp]cy d[owód]cy Brygady do spraw Zwiadu (Szef Wydziału II) i bezpośrednio podległego mu Wydziału II należy:

1. Udział w opracowaniu wytycznych organizacji służby granicznej na odcinku brygady (oddziału) oraz bieżące informowanie dowódcy i sztabu o zamierzonych i dokonanych aktach przestępczych oraz o metodach i sposobach działania przestępców.
2. Kierowanie działaniem aparatu zwiadu batalionów (placówek) WOP w akcjach pościgowych za sprawcami przestępstw granicznych.
3. Udział w innych zasadniczych pracach sztabu brygady (oddziałów), a zwłaszcza w pracach mobilizacyjnych, ćwiczeniach z wojskami i szkolenie żołnierzy.
4. Organizowanie pracy operacyjnej na odcinku brygady (oddziałów) i prowadzenie ważniejszych spraw operacyjnych.
5. Prowadzenie postępowania przygotowawczego na okoliczności zaistniałych przestępstw granicznych.
6. Prowadzenie ewidencji tajnych współpracowników, spraw operacyjnych i dochodzeniowych oraz osób aresztowanych i zatrzymanych przez żołnierzy brygady (oddziału).
7. Prowadzenie szkolenia zwiadowczego z oficerami zwiadu i żołnierzami innych służb.
8. Składanie okresowych sprawozdań z całokształtu działalności aparatu zwiadu brygady (oddziału) i meldunków o wypadkach nadzwyczajnych.
9. Współdziałanie z terenowymi wydziałami operacyjnymi służby bezpieczeństwa i M[ilicji] O[bywatelskiej] oraz z wydziałami operacyjnymi W[ojaskowej] S[łużby] W[ewnętrznej] M[inisterstwa] O[brony] N[arodowej] i K[orpusu] B[ezpieczeństwa] W[ewnętrznego] i WOP w zwalczaniu wszelkich form wrożej działalności.

Wydział II Brygady liczy przeciętnie 10 oficerów zwiadu: 5 oficerów operacyjnych, 4 oficerów śledczych i kierownik kancelarii, pełniący jednocześnie funkcję oficera ewidencji. W skład organizacyjny Wydziału II wchodzi: komórka operacyjna, komórka śledcza i kancelaria tajna. W sumie w Wojskach Ochrony Pogranicza istnieje 8 Wydziałów II: na granicy morskiej – 2, na granicy zachodniej – 3 i na granicy południowej – 3. Razem liczą one 83 oficerów: 41 oficerów operacyjnych, 34 oficerów śledczych i 8 oficerów ewidencyjnych.

Wydział II oddziału liczy przeciętnie 5 oficerów zwiadu: 3 oficerów operacyjnych, 1 oficer śledczy i kierownik kancelarii, pełniący

jednocześnie funkcję oficera ewidencji. W sumie w Wojskach Ochrony Pogranicza istnieją 4 Wydziały II tego typu na granicy wschodniej. Razem liczą one 21 oficerów: 15 oficerów operacyjnych, 4 oficerów śledczych i 2 oficerów ewidencyjnych.

C. Batalion WOP

Działalnością aparatu zwiadu batalionu WOP kieruje Dowódca Batalionu poprzez swojego Zastępcę do spraw zwiadu (Kierownika Sekcji II) w oparciu o konkretną sytuację na odcinku i wytyczne przełożonych.

Z[astęp]ca d[owód]cy Batalionu do spraw zwiadu (Kierownik Sekcji II) podlega bezpośrednio d[owód]cy Batalionu i jest przełożonym żołnierzy pododdziałów wchodzących w skład batalionu.

Do zasadniczych obowiązków z[astępy]cy d[owód]cy Batalionu do spraw zwiadu (kierownika Sekcji II) i bezpośrednio podległej mu Sekcji II należy:

1. Udział w okresowych analizach stanu ochrony granicy na odcinku batalionu oraz w opracowaniu okresowych wytycznych organizacji służby granicznej dla strażnic i G[ranicznych] P[unktów] K[ontrolnych].
2. Bieżące informowanie dowódcy i sztabu batalionu o stanie zagrożeń poszczególnych odcinków oraz o spodziewanych nielegalnych przekroczeniach granicy.
3. Udział w pościgach prowadzonych za sprawcami bezkarnych przeobrań, jak również w organizacji służby (zasadki) na podstawie danych zwiadu.
4. Wykrywanie i rozpracowywanie osób podejrzanych o przestępstwa skierowane przeciwko bezpieczeństwu i nienaruszalności granic oraz obserwacja elementu reakcyjnego podatnego na wpływy wroga.
5. Operacyjne zabezpieczenie punktów styku z cudzoziemcami oraz miejsc szczególnie dogodnych do nielegalnego naruszenia granicy i uprawiania przemytnictwa.
6. Prowadzenie postępowania wyjaśniającego w stosunku do wszystkich osób zatrzymanych na odcinku batalionu oraz nadzór nad tym postępowaniem prowadzonym przez strażnice i G[raniczne] P[unkty] K[ontrolne].
7. Współdziałanie z dowódcami strażnic i dowódcami G[ranicznych] P[unktów] K[ontrolnych] na przejściach granicznych w zakresie ścigania przestępstw skierowanych przeciwko bezpieczeństwu i nienaruszalności granic oraz współdziałanie z KPMO w zwalczaniu wszelkiej innej wrogiej działalności na odcinku batalionu.

Sekcja II batalionu liczy przeciętnie 5 oficerów operacyjnych. W 6 batalionach WOP na granicy południowej i zachodniej jest 6 oficerów śledczych. Podyktowane jest to dużym nasileniem przestępczości granicznej na odcinkach tych batalionów.

W sumie w Wojskach Ochrony Pogranicza istnieją 24 Sekcje II i 6 Placówek zwiadowczych na prawach Sekcji: na granicy morskiej – 6 Sekcji II i 4 placówki zwiadowcze, na granicy zachodniej – 9 Sekcji II i 2 Placówki zwiadowcze oraz na granicy południowej – 9 Sekcji II. Ogółem liczą one 124 oficerów zwiadu: 118 oficerów operacyjnych i 6 oficerów śledczych.

D. Placówki kadrowe WOP

Na granicy wschodniej oraz na innych mniej aktywnych kierunkach granicy południowej ochrona granicy oparta jest wyłącznie na pracy operacyjnej Placówek kadrowych WOP. Skład osobowy Placówek kadrowych tworzą oficerowie zwiadu, którzy ochraniają określone odcinki granicy przy pomocy tajnych współpracowników i sieci kontaktów poufnych, pozyskiwanych do współpracy na bazie szerokiej oficjalnej pracy z ludnością cywilną zamieszkałą na odcinku placówki.

Ochronę granicy i pracę operacyjną na odcinku placówki organizuje Dowódca Placówki w oparciu o konkretną sytuację na odcinku i wytyczne przełożonych. Podlega on Dowódcy Oddziału (Brygady) i Szefowi Wydziału II oraz jest przełożonym składu osobowego Placówki.

Do zasadniczych obowiązków Dowódcy Placówki i bezpośrednio podległego mu stanu osobowego należy:

1. Ochrona granicy państwowej, znaków i urządzeń granicznych na odcinku placówki.
2. Prowadzenie akcji pościgowych za sprawcami przestępstw granicznych oraz współdziałanie w tym kierunku z jednostkami nadrzędnymi, sąsiadami i organami MO.
3. Kontrola ruchu odbywającego się w strefie nadgranicznej i nadzór nad eksploatacją wód granicznych.
4. Wykrywanie i rozpracowywanie osób podejrzanych o przestępstwa skierowane przeciwko bezpieczeństwu i nienaruszalności granic oraz obserwacja elementu reakcyjnego podatnego na wpływy wroga.
5. Operacyjne zabezpieczenie punktów styku z cudzoziemcami oraz miejsc szczególnie dogodnych do nielegalnego naruszenia granicy i uprawiania przemytnictwa.
6. Prowadzenie postępowania wyjaśniającego w stosunku do wszystkich osób zatrzymanych przez skład osobowy placówki.

7. Współdziałanie z posterunkami MO i innymi organami władzy w ochronie granicy i w zwalczaniu wszelakich form wrogiej działalności.

8. Ochrona miejsca postoju i mienia placówki.

Placówka WOP liczy przeciętnie 4 oficerów operacyjnych. W sumie w Wojskach Ochrony Pogranicza istnieją 52 Placówki kadrowe: na granicy wschodniej – 27 i na granicy południowej – 25. Ogółem liczą one 187 oficerów operacyjnych zwiadu.

W wypadkach uzasadnionych, na skutek zagrożeń lub wzrostu nasilenia przestępczości, placówce przydziela się pododdział żołnierzy z odvodu oddziału (brygady) w sile kilku drużyn lub plutonu piechoty do bezpośredniej ochrony granicy. W podobny sposób planuje się ochronę granicy wschodniej i innych kierunków, mniej zagrożonych, na okres „W[o]jny”.

E. Graniczne placówki kontroli rybołówstwa morskiego (GPKRM)

Na granicy morskiej porty i przystanie rybackie są również chronione przy pomocy form i środków stosowanych w pracy operacyjnej. Nie zaniebduje się przy tym wypracowanych i ogólnie przyjętych zasad odprawy i kontroli granicznej jednostek pływających. Zadania te wykonują graniczne placówki kontroli rybołówstwa morskiego (GPKRM), podległe bezpośrednio brygadam.

Ochronę portów i przystani rybackich oraz przyległych do nich odcinków granicy organizuje Dowódca GPKRM w oparciu o konkretną sytuację i wytyczne przełożonych. Podlega on d[owód]cy Brygady i Szefowi Wydziału II oraz jest przełożonym składu osobowego GPKRM.

Do zasadniczych obowiązków Dowódcy GPKRM i bezpośrednio podległego mu stanu osobowego należy:

1. Ochrona portu i przystani rybackich oraz przyległego do nich odcinka granicy.
2. Odprawa graniczna jednostek pływających, które wypływają w morze i powracają do portu i przystani rybackich.
3. Kontrola ruchu odbywającego się w porcie i przystaniach rybackich oraz na morskich wodach wewnętrznych i terytorialnych.
4. Prowadzenie pracy operacyjnej na danym przejściu granicznym i przyległym odcinku granicy w oparciu o szeroką współpracę z ludnością, a zwłaszcza z rybakami, członkami załóg pływających oraz osobami zatrzymanymi w porcie i przystaniach rybackich.
5. Zabezpieczenie (fizyczne i operacyjne) jednostek pływających państw kapitalistycznych i innych, przybyłych na okres czasowy do portu i przystani rybackich oraz rozpoznanie załóg tych jednostek

i prowadzenie obserwacji za podejrzanymi kontaktami na terenie portu i przystani rybackich.

6. Prowadzenie postępowania wyjaśniającego w stosunku do wszystkich osób zatrzymanych przez skład osobowy GPKRM.
7. Współdziałanie z posterunkami MO i innymi organami władzy w ochronie portu i przystani rybackich oraz przyległego do nich odcinka granicy, jak również w przeciwdziałaniu przestępczym zamiarom i aktom.
8. Ochrona miejsca postoju i mienia GPKRM.

Graniczna placówka kontroli rybołówstwa morskiego liczy przeciętnie 5 oficerów operacyjnych (kontrolerów). W sumie na granicy morskiej jest 11 takich GPK, które liczą ogółem 59 oficerów operacyjnych (kontrolerów)³.

Na tych samych zasadach ma być ochraniały port lotniczy Warszawa-Okęcie.

F. Graniczne placówki kontroli (kolejowe) i Strażnice WOP

Na ważniejszych przejściach granicznych kolejowych są Zastępcy Dowódców G[ranicznych] P[unktów] K[ontrolnych] do spraw zwiadu, a na niektórych szczególnie aktywnych strażnicach w 3 brygadzie – pomocnicy d[owódców] Strażnic do spraw zwiadu⁴. Podlegają oni bezpośrednio dowódcom tych pododdziałów i są przełożonymi żołnierzy G[ranicznych] P[unktów] K[ontrolnych] lub strażnicy.

Do zasadniczych obowiązków z[astępcy] d[owódcy] G[ranicznego] P[unktu] K[ontrolnego] do spraw zwiadu (pomocnika dowódcy Strażnicy do spraw zwiadu) należy:

1. Zbieranie danych niezbędnych do planowania służby oraz udział w planowaniu i kontroli służby granicznej.

³ Na przykład w składzie etatowym Granicznej Placówki Kontroli Rybołówstwa w Gdyni, funkcjonującej i zreorganizowanej w listopadzie 1960 r., znaleźli się: Dowódca GPKR, zastępca Dowódcy GPKR, 3 starszych pomocników Dowódcy GPKR, 3 pomocników Dowódcy GPKR, 4 kontrolerów GPKR oraz 1 referent. Do zadań GPKR w Gdyni należała odprawa i kontrola wszystkich kutrów i trawlerów zacumowanych w gdyńskim porcie rybackim. Ponadto gdyńska GPKR ponosiła odpowiedzialność za zwiadowcze zabezpieczenie wszystkich kutrów w miejscowym porcie rybackim, Stoczni Remontów Kutrów oraz Szkoły Rybołówstwa Morskiego. Port handlowy był zabezpieczany przez załogę Batalionu Portowego w Gdyni (AIPN, 2396/2, Rozkaz Dowódcy WOP nr 0178 w sprawie reorganizacji GPKR w Gdyni, 9 XI 1960 r., k. 38–39).

⁴ AIPN, 343/15, t. 11, Etaty archiwalne Wojsk Ochrony Pogranicza 1961–1963, k. 197–250. Zgodnie z etatem 3 Karpackiej Brygady WOP nr 352/58, obowiązującym w okresie 4 VII 1961 – 2 IX 1963 r., stanowisko Zastępcy Dowódcy Strażnicy ds. Zwiadu funkcjonowało w strażnicach WOP: Jurgów, Lipnica Wielka, Rycerka, Zwardoń, Jaworzynka.

2. Udział w akcjach pościgowych w wypadku stwierdzenia aktu przestępczego lub wykrycia śladów bezkarnego naruszenia granicy.
3. Prowadzenie pracy operacyjnej na danym przejściu (odcinku) w oparciu o szeroką współpracę z miejscową ludnością, a zwłaszcza:
  - a) obserwacja elementu podejrzanego, skłonnego do przestępczej działalności i podatnego na wpływy wroga,
  - b) operacyjne zabezpieczenie punktów styku z cudzoziemcami oraz miejsc szczególnie dogodnych do nielegalnego przekroczenia granicy i uprawiania przemytnictwa.
4. Prowadzenie postępowania wyjaśniającego w stosunku do wszystkich osób zatrzymanych przez żołnierzy G[ranicznego] P[unktu] K[ontrolnego] (strażnicy).
5. Utrzymywanie szerokich kontaktów z przedstawicielami władzy terenowej oraz kierownikami urzędów i instytucji obsługujących ruch graniczny w celu uzyskania niezbędnych danych do ochrony granicy i do zwalczania przestępstw skierowanych przeciwko bezpieczeństwu i nienaruszalności granic.

Zastępcy dowódcy G[ranicznego] P[unktu] K[ontrolnego] do spraw zwiadu są na 4 przejściach granicznych: Warszawa-Okęcie, Kunowice, Zebrzydowice i Terespol, a pomocnicy dowódców Strażnic do spraw zwiadu na 5 Strażnicach w 3 Brygadzie WOP.

Ogółem aparat zwiadu WOP liczy 537 oficerów (29 oficerów szkoli się w C[entrum] W[yszkolenia] MSW)⁵: 471 oficerów operacyjnych, 50 oficerów śledczych, 12 oficerów ewidencyjnych i 4 oficerów szkoleniowych.

Oficerowie aparatu zwiadu podnoszą swe kwalifikacje zawodowe w C[entrum] W[yszkolenia] MSW w Legionowie. Przeciętnie w każdym roku przechodzi tam przeszkolenie od 25–50 oficerów.

Na ogólny stan 537 oficerów zwiadu, 503 oficerów posiada przeszkolenie w C[entrum] S[zkolenia] MSW lub równorzędne. Stanowi to 92 proc. składu osobowego zwiadu WOP.

⁵ Początkowo ośrodek ten funkcjonował pod nazwą Centrum Wyszkożenia Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego, następnie od grudnia 1954 do grudnia 1956 r. – Centrum Wyszkożenia Komitetu ds. Bezpieczeństwa Publicznego, a od grudnia 1956 do września 1972 r. – Centrum Wyszkożenia Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Od 1949 r. w CW MBP rozpoczęto szkolenie pracowników operacyjnych dla Zwiadu WOP. Szerzej zob. AIPN, 1633/1217, W. Domagalski, *Rodowód Wyższej Szkoły Oficerskiej MSW im. Feliksa Dzierżyńskiego* [w:] *Wyższa Szkoła Oficerska im. Feliksa Dzierżyńskiego. Rodowód, powstanie i działalność. Jubileuszowa sesja naukowa 25–26 stycznia 1983* (materiały z sesji naukowej), red. J. Ślęczka, Z. Krzysztożek, WSO MSW im. F. Dzierżyńskiego w Legionowie 1983, k. 3–18; AIPN, 1633/1203, J. Ślęczka, *Rodowód Wyższej Szkoły Oficerskiej im. F. Dzierżyńskiego*, Wydawnictwo WSO MSW w Legionowie 1989, k. 43–104.

II. Zasadnicze formy i środki pracy aparatu Zwiadu

Aparat zwiadu uczestniczy w pracach sztabów jednostek WOP, a przede wszystkim w organizacji ochrony granicy, w organizacji zabezpieczenia dowodzenia wojskami, w operacjach granicznych i ćwiczeniach na ogólnych zasadach przyjętych w siłach zbrojnych. Praca operacyjna i dochodzeniowa oraz inne związane z tym czynności są organizowane i prowadzone przez aparat zwiadu według form ogólnie przyjętych w pionach operacyjnych i śledczych.

Podstawowym środkiem działania aparatu zwiadu na pograniczu są tajni współpracownicy oraz sieć kontaktów poufnych, zorganizowana na bazie masowej współpracy z ludnością pogranicza. W niektórych okolicznościach, zwłaszcza w toku operacji granicznych prowadzonych na terenach położonych w głębi pasa granicznego, oficerowie zwiadu posługują się także formami i środkami stosowanymi w rozpoznaniu wojskowym.

Przedsięwzięcia operacyjne, wymagające użycia innych środków oprócz wymienionych, realizowane są na zamówienie aparatu zwiadu przez piony operacyjne MSW, centralne i terenowe.

Praca dochodzeniowa w sprawach przeciwko osobom podejrzanym o dokonanie przestępstw przewidzianych w art. 30 dekretu o ochronie granic PRL z dnia 23 marca 1956 r. prowadzona jest przez oficerów śledczych pod nadzorem właściwych terytorialnie i rzeczowo prokuratorów.

W 1960 r. aparat zwiadu przyczynił się do zatrzymania 23,2 proc. sprawców przestępstw granicznych (w 1959 r. – 24 proc.).

W stosunku do wszystkich osób zatrzymanych, podejrzanych o przestępstwa graniczne (w 1960 r. – 1226, w 1959 r. – 1631), oficerowie śledczy aparatu zwiadu przeprowadzili postępowania wyjaśniające i po sporządzeniu odpowiedniej dokumentacji przekazali:

- a) służbie bezpieczeństwa (podejrzanych o szpiegostwo) – 3 osoby (w 1959 r. – 4),
- b) państwom sąsiednim – 300 osób (w 1959 r. – 308),
- c) do administracyjnego ukarania – 15 osób (w 1959 r. – 119),
- d) organom M[ilicji] O[bywatelskiej] – 72 osoby (w 1959 r. – 63),
- e) sądom dla nieletnich – 71 osób (w 1959 r. – 67),
- f) urzędowi celny – 33 osoby (w 1959 r. – 51),
- g) organom prokuratorskim – 20 osób (w 1959 r. – 12),
- h) organom W[ojskowej] S[łużby] W[ewnętrznej] – 9 osób (w 1959 r. – 10),
- i) zwolniono po wyjaśnieniu – 13 osób (w 1959 r. – 16),
- j) oddano pod dozór rodzicom – 9 osób (w 1959 r. – 10),
- k) zabito w pościgu – 4 osoby.

Postępowanie przygotowawcze w formie dochodzenia wszczęto przeciwko 677 osobom (w 1959 r. – 967).

Według stanu na dzień 1 listopada 1960 r. agentura aparatu zwiadu liczyła 1471 tajnych współpracowników i 28 rezydentów oraz 4243 kontakty poufne (w 1959 r. – 1659 t[ajnych] w[spółpracowników] i 57 rez[ydentów]). Z ilości tej 269 tajnych współpracowników brało udział w rozpracowaniu 138 osób podejrzanych o przestępstwa graniczne (w 1959 r. – 293 t[ajnych] w[spółpracowników] w rozpracowaniu 129 osób).

Ogółem aparat zwiadu prowadził 80 spraw operacyjnych na osoby podejrzane o przygotowanie ucieczki do państw kapitalistycznych, o nielegalne naruszenie granicy w celach przemytniczych, o przerzut ludzi i uprawianie przemytu na przejściach granicznych.

W okresie 1959 r. i 1960 r. aparat zwiadu przekazał terenowym jednostkom Służby Bezpieczeństwa i Dep[artamentom] II i I MSW 3 sprawy operacyjne, 8 innych spraw i 41 doniesień agenturalnych na osoby podejrzane o działalność szpiegowską.

Ponadto w roku 1960 aparat zwiadu przekazał organom bezpieczeństwa 374 doniesienia o innej wrogiej działalności określonych osób (w 1959 r. – 443).

Z analizy przedstawionego ustawienia organizacyjnego służby zwiadowczej w Wojskach Ochrony Pogranicza wynika, że postawione przez nią zadania są w poważnym stopniu nasycone treścią ogólnowojskową, niezbędną do zabezpieczenia sprawnego działania Wojsk Ochrony Pogranicza.

W obecnej sytuacji, gdy nasilenie przestępczości, jeśli idzie o jej ciężar gatunkowy, koncentruje się na legalnych przejściach granicznych, uwiadczenia się konieczność usprawnienia działania tej służby na przejściach legalnych poprzez nasycenie służby Kontroli Ruchu Granicznego treścią kontrwywiadowczą.

Zarówno niedomogi organizacyjne, jak na przykład pozbawienie G[ranicznych] P[unktów] K[ontrolnych] pracowników kontrwywiadu, różne ograniczenia zakresu pracy aparatu zwiadu poprzez Służbę Bezpieczeństwa MSW na terenie portów i przejść granicznych (między innymi zakaz pracy agenturalnej na PZO⁶), powodują, że silny organizacyjnie i posiadający wielu długoletnich pracowników kontrwywiadu aparat zwiadu WOP nie jest w pełni wykorzystany do zwalczania przestępczości na pograniczu. Wydaje się, że bliższe współdziałanie aparatu zwiadu WOP z Dep[artamentem] Służby Bezpieczeństwa MSW, wyrażające się w przekazywaniu wiążących wytycznych aparatowi zwiadu niezbędnych

⁶ Najprawdopodobniej chodzi o Placówki Zakrytej Obserwacji.

dla zabezpieczenia sprawnego działania w walce z obcymi agenturami, jak również w przekazaniu szeregu zagadnień do wyłącznego zabezpieczenia kontrwywiadowczego przez zwiad WOP zarówno na przejściach granicznych jak i na terenie portów, przyczyni się do poważnego zwiększenia skuteczności działania aparatu powołanego do walki z penetracją wrogich wywiadów.

III. Kontrola ruchu granicznego

Kontrolę legalnego ruchu granicznego, odbywającego się przez granicę P[olskiej] R[zeczypospolitej] L[udowej] dokonują:

- a) 41 granicznych placówek kontroli (w tym 13 strażnic kategorii specjalnej),
- b) 3 bataliony portowe,
- c) 63 placówki kontroli małego ruchu granicznego i pogranicznego ruchu turystycznego,
- d) 38 placówek kontroli łodziowego ruchu rybackiego.

Wymienione pododdziały i nieetatowe placówki, wystawiane przez poszczególne strażnice WOP, zabezpieczają 150 przejść granicznych, wśród których znajduje się:

- a) 15 przejść granicznych dla ruchu paszportowego (8 kolejowych, 6 drogowych, 1 lotnicze),
- b) 3 duże porty morskie,
- c) 31 przejść granicznych dla ruchu towarowego (13 kolejowych, 3 drogowych, 5 rzecznych, 10 morskich portów rybackich i małych handlowych),
- d) 63 przejścia graniczne małego ruchu granicznego (14 kategorii I i turystycznych, 43 kategorii II i 6 kategorii III),
- e) 38 przejść łodziowego ruchu granicznego.

Etatowy stan osobowy etatowych pododdziałów K[ontroli] R[uchu] G[ranicznego], sztabów brygad i D[owództwa] WOP wynosi: 434 oficerów, 153 podoficerów zawodowych, 1981 żołnierzy służby zasadniczej, razem 2568 ludzi.

Oprócz tego 87 nieetatowych przejść granicznych małego ruchu granicznego II i III kategorii oraz przejść rybackich łodziowych wymaga minimum około 350 żołnierzy służby zasadniczej (4 żołnierzy na dobę na każdym przejściu), co jest pokrywane kosztem stanów osobowych odpowiednich strażnic.

W sumie przy kontroli ruchu granicznego zatrudnionych jest około 2520 żołnierzy.

Wykorzystanie powyższych sił w poszczególnych rodzajach przejść granicznych przedstawia się następująco:

- a) w przejściach paszportowych: 135 oficerów, 54 podoficerów zawodowych, 303 żołnierzy służby zasadniczej, razem 492 żołnierzy;
- b) w dużych portach handlowych: 164 oficerów, 28 podoficerów zawodowych, 1331 żołnierzy służby zasadniczej, razem 1523 żołnierzy (w tym 40 kontrolerów);
- c) w przejściach towarowych, rybackich, małego ruchu granicznego i turystycznych: 121 oficerów, 71 podoficerów zawodowych, 347 żołnierzy służby zasadniczej, razem 539 żołnierzy;
- d) w przejściach małego ruchu granicznego i rybackich nieetatowych (wg niezbędnych potrzeb): 348 żołnierzy służby zasadniczej;
- e) w sztabach brygad i D[owództwie] WOP: 15 oficerów.

Organizacja kontroli ruchu granicznego

W Wojskach Ochrony Pogranicza ruch graniczny dzieli się na:

- a) paszportowy ruch graniczny,
- b) ruch obsługi kolejowych środków lokomocji,
- c) mały ruch graniczny odbywający się na granicy z CSRS⁷,
- d) turystyczny ruch pograniczny odbywający się na granicy z CSRS,
- e) rzeczny ruch graniczny obsługujący jednostki pływające,
- f) żeglarski ruch graniczny obsługujący jednostki handlowe,
- g) żeglarsko-sportowy ruch graniczny żałóg i jachtów,
- h) rybacki ruch graniczny obsługujący jednostki rybackie.

Zakres czynności związanych z odprawą graniczną obejmuje zarówno osoby jak też przeszukiwanie poszczególnych środków lokomocji przekraczających granicę w ramach danego rodzaju ruchu granicznego.

Na podstawie praktycznie wypracowanych metod organizacji zabezpieczenia przejść granicznych i kontroli ruchu granicznego przedstawia się następująco:

a) w kolejowych przejściach granicznych:

Przy kontroli pociągów pasażerskich zaangażowana jest grupa oficerów kontrolerów oraz żołnierzy wyznaczonych do zabezpieczenia pociągów i ich przeszukiwania.

Wjeżdżający pociąg na stację graniczną zabezpieczony jest przez odpowiednią ilość wartowników, zadaniem których jest niedopuszczenie do wchodzenia lub wychodzenia osób bez wiedzy oficera kierującego kontrolą. Równocześnie dokonywane jest obszukanie zewnętrznych części pociągu przez grupę żołnierzy. Dla maskowania czynności kontrolnych

⁷ Czechosłowacka Republika Socjalistyczna (Československá Socialistická Republika – ČSSR) – oficjalna nazwa państwa czechosłowackiego w latach 1960–1990.

w przejściach granicznych o dużym nasileniu ruchu żołnierzy grup kontrolerskich, wyznaczanych do zewnętrznego obszukania pociągu, występują w umundurowaniu kolejowym.

Kontrolę podróźnych i obsługę pociągów pasażerskich wykonuje odpowiednia grupa oficerów kontrolerów.

W przypadkach ograniczonego rozkładem jazdy czasu postoju pociągów na stacjach granicznych oraz znacznej ilości pasażerów, uniemożliwiającego wykonanie czynności kontrolnych w czasie planowanego postoju pociągu, kontrola dokonywana jest w czasie przejazdu pociągu na odcinku między stacją graniczną a ustaloną stacją położoną wewnątrz kraju. Ten sposób kontroli stosowany jest z reguły w okresie letnim w odniesieniu do wszystkich pociągów pasażerskich.

Do kontroli pociągów towarowych stosowana jest grupa żołnierzy pod dowództwem oficera lub podoficera. Z grupy tej część żołnierzy zabezpiecza pociąg przed, w czasie i po kontroli granicznej, a część dokonuje przeszukania składu pociągu. Zadaniem oficera lub podoficera jest ogólny nadzór nad czynnościami żołnierzy oraz kontrola obsługi pociągu.

Zabezpieczenie pociągów na przestrzeni od miejsca odpraw do linii granicznej wykonuje się w zależności od warunków lokalnych przez obserwację lub doraźnie wysyłane patrole.

Miejsce przecięcia się szlaku kolejowego z linią graniczną zabezpieczane jest przez stałych wartowników granicznych. Z reguły wartownicy ci ochraniają również mosty graniczne położone na tych szlakach kolejowych.

b) w morskich portach handlowych:

Porty handlowe Gdynia, Gdańsk i Szczecin zabezpieczane są przez bataliony portowe składające się z 2–3 kompanii portowych, w zależności od wielkości portu i nasilenia ruchu granicznego. Kompanie portowe organizują zabezpieczenia statków w czasie postoju na swych odcinkach. Zabezpieczenie statków odbywa się poprzez wartowników blokujących wyznaczonych ze składu kompanii. Ilość tych wartowników do zabezpieczenia poszczególnych statków jest zależna od wielkości statku, odbywających się na nim prac przeładunkowych, ruchu osób pomiędzy statkiem a lądem oraz od stopnia podejrzenia o możliwości dokonania przestępstwa.

Zadaniem wartowników pełniących służbę przy statkach jest kontrola ruchu osób między statkiem a lądem przez niedopuszczenie do dokonania przestępstwa, a zwłaszcza nielegalnego przedostania się na statek lub ze statku na ląd.

Dodatkową formą zabezpieczenia statków podejrzanych, niezależnie od wartowników, jest stosowanie służby niemundurowej.

Zabezpieczeniu przez służbę liniową WOP w obecnym systemie nie podlegają statki polskie i krajów socjalistycznych. Zabezpieczenie tych statków opiera się na służbie trapowej wyznaczonej ze składu załóg. W przypadkach istniejących podejrzeń do zabezpieczenia tych statków stosuje się służbę niemundurową⁸.

Przeływ statków pomiędzy redą a miejscem postoju w porcie i odwrotnie zabezpieczany jest przez odpowiedni system obserwacyjno-meldunkowy lub przy pomocy specjalnych konwojów.

Wejście statku do portu lub gotowość do wypłynięcia awizowana jest organom WOP przez czynniki portowe. Na podstawie tego zgłoszenia sztab batalionu portowego zleca kompanii portowej zabezpieczenie statku oraz organizuje jego kontrolę. Kontrola graniczna statku, w zależności od posiadanych informacji, może polegać tylko na sprawdzeniu dokumentów pasażerów i załogi względnie na sprawdzeniu dokumentów oraz przeszukaniu statku przez specjalnie do tego celu wyznaczoną grupę żołnierzy.

Kontrola dokumentów pasażerów i załóg dokonywana jest poprzez grupę oficerów kontrolerów wchodzących w skład sztabu batalionu portowego. W przypadkach konieczności przeszukania statku przez żołnierzy grupy kontrolerskiej na oficerach tych spoczywa obowiązek organizacji i kierowania przeszukaniem.

Jednostki pomocnicze obsługi portu, kontaktujące się ze statkami handlowymi, zabezpieczane są w zasadzie przez służbę zwiadowczą. Niezależnie od tego w czasie pracy przy statku handlowym zabezpieczanie tych jednostek sprawują również wartownicy pełniący służbę przy obcych statkach.

Wyloty kanałów portowych w morze zabezpieczane są przez stałych wartowników granicznych, do obowiązków których należy zgłaszanie do sztabu batalionu portowego każdego faktu wejścia i wyjścia statku z portu.

Kontrola jednostek sportowo-żeglarskich polega na sprawdzaniu przez oficerów kontrolerów lub podoficerów dokumentów załóg, w szczególnych przypadkach jednostki pływające sportowe mogą być również przeszukiwane przez specjalnie wyznaczonych żołnierzy.

c) w morskich portach i przystaniach rybackich:

Kontrola graniczna morskiego taboru rybackiego dokonywana jest przez pododdziały WOP, na odcinkach których położone są przystanie,

⁸ AIPN, 01225/290, Zarządzenie MSW nr 00165/58 w sprawie wprowadzenia w Wojskach Ochrony Pogranicza służby niemundurowej, 21 VII 1958 r., k. 50. Warto zaznaczyć, że powyższe zarządzenie zostało uchylone dopiero 5 X 1975 r.

lub przez specjalne do tego celu wydzielone pododdziały w większych portach rybackich.

Jednostki dokonujące połowów na wolnych obszarach Morza Bałtyckiego oraz dalekomorskie jednostki rybackie kontrolowane są przez oficerów zwiadu.

Kontrola graniczna jednostek rybackich polega na sprawdzeniu dokumentów załóg przez oficerów lub podoficerów. Ponadto stosowane jest przeszukiwanie jednostek przez grupę żołnierzy wyznaczonych specjalnie do tego celu. Przeszukiwaniu w szczególności podlegają jednostki podejrzane.

Zabezpieczenie jednostek rybackich w czasie postoju w portach dokonywane jest przez doraźnie wysyłane patrole i wartowników. Przystanie łodziowe i wyloty kanałów portowych w morze zabezpieczane są przez stałych wartowników granicznych.

Wpływające do portów i przystani obce jednostki rybackie kontrolowane są na zasadach statków handlowych i zabezpieczane przez cały czas postoju przez wartowników.

d) w rzecznych przejściach granicznych:

Kontrola jednostek żeglugi śródlądowej dokonywana jest w wyznaczonych przystaniach i portach rzecznych. Polega ona na sprawdzeniu przez oficera dokumentów załóg oraz w niektórych przypadkach na przeszukiwaniu jednostek przez wyznaczone grupy żołnierzy.

Zabezpieczenie przepływu na odcinkach wód granicznych realizowane jest poprzez odpowiedni system obserwacyjno-meldunkowy strażnic i G[ranicznych] P[unktów] K[ontrolnych].

e) w drogowych przejściach granicznych:

Kontrola graniczna w przejściach drogowych, w zależności od odbywającego się ruchu granicznego, dokonywana jest przez oficerów kontrolerów, podoficerów młodszych kontrolerów, względnie przez szeregowych wyznaczonych ze składu pododdziałów, na odcinkach których znajdują się przejścia graniczne.

Oficerowie kontrolerzy dokonują w zasadzie tylko kontroli ruchu paszportowego. Podoficerowie młodszy kontrolerzy natomiast dokonują kontroli ruchu turystycznego i małego ruchu granicznego.

W przejściach małego ruchu granicznego, gdzie odbywa się przekraczanie granicy w celach gospodarczych (uprawa roli), a przy tym ruch jest niewielki, kontrolę jego dokonują odpowiednio przygotowani szeregowcy.

Zabezpieczenie przejść drogowych realizowane jest przez stałych wartowników wyznaczanych ze składu strażnic lub G[ranicznych] P[unktów] K[ontrolnych].

Wyżej podany system kontroli granicznej stwarza trudności w powiązaniu służby kontrolerskiej WOP z pracą aparatu zwiadu i bezpieczeństwa. Służba kontroli ruchu granicznego w znacznej mierze jest nastawiona na formalno-administracyjne dokonywanie odpraw pasażerów i środków transportowych z minimalnym uwzględnieniem potrzeb organów bezpieczeństwa.

Czynności operacyjne, które są wykonywane w przejściach granicznych na rzecz organów bezpieczeństwa, są niedostatecznie związane z charakterem pracy organów zwiadu WOP, odpowiednich komórek Służby Bezpieczeństwa, MO i organów celnych.

Na przykład zadania operacyjne Służba Bezpieczeństwa wykonuje w portach przy pomocy grup operacyjnych, ewentualnie niektóre z tych czynności zlecane są kontrolerom WOP. Należy również podkreślić, że kontrolerzy, wykonując niektóre czynności operacyjne, robią to w sposób prymitywny, nie osiągając w tym kierunku odpowiedniego przygotowania.

Fakty te podkreślają niedomagania organizacyjne i rozstrzelenie wysiłków w systemie pracy operacyjnej i kontroli ruchu granicznego.

Należy jednak podkreślić, że przy wszystkich brakach i niedociągnięciach, o których wyżej mowa, pododdziały kontroli ruchu granicznego WOP w dotychczasowym systemie ochrony granicy państwowej w przejściach granicznych nabyły bogatego doświadczenia i wypracowały dość precyzyjny system dokonywania odpraw granicznych, zabezpieczenia portów i organizowania współpracy z różnymi instytucjami, w tej liczbie i z organami operacyjnymi.

Stan, o którym wyżej mowa, przy nasileniu ruchu granicznego do 1957 r. zapewniał wykonanie zadań związanych z zabezpieczeniem granicy państwowej, a przy uwzględnieniu działania grup operacyjnych Służby Bezpieczeństwa i MO dawał gwarancję skutecznej walki z przestępczością graniczną. W obecnym jednak okresie, przy poważnym wzroście ruchu granicznego pasażerów i środków lokomocji, wynika konieczność dokonania zmian w systemie pracy kontrolerskiej na korzyść pracy kontrwywiadowczej. Dotyczy to w szczególności przejść ruchu paszportowego i portów morskich, gdzie istnieją największe możliwości przerzutu obcej agentury.

Odnosi się to zwłaszcza do 18 przejść granicznych lądowych i morskich z ogólnej liczby 150 przejść granicznych na całej granicy państwowej.

Z ogólnej liczby 5 406 601 osób, które przekroczyły granicę państwa w ruchu granicznym w 1959 r., przepuszczono:

Rodzaj ruchu granicznego	do Polski	z Polski	Razem
Paszportowy	488 379	491 780	980 159
Obsługi środków lokomocji	819 648	813 976	1 633 624
Mały ruch graniczny	625 676	625 364	1 251 040
Turystyczny	52 623	52 367	104 990
Żeglarsko-sportowy	7 750	7 963	15 713
Inny	701 726	719 349	1 421 075
Ogółem:	2 695 202	2 710 808	5 408 601

W ruchu paszportowym na ogólną ilość 980 159 osób, które przekroczyły granicę, było: 812 637 obywateli PRL i krajów socjalistycznych oraz 167 522 obywateli państw kapitalistycznych.

Z liczby 508 585 skontrolowanych środków lokomocji, które przekroczyły granicę w 1959 r., przepuszczono:

Rodzaj środków lokomocji	do Polski	z Polski	Razem
Tabor kolejowy	108 080	108 274	216 354
Pojazdy mechaniczne	33 832	33 600	67 432
Tabor rzeczny	6 655	6 656	13 513
Statki morskie	10 549	10 143	20 692
Tabor rybacki	90 912	90 830	181 742
Jachty	1 156	1 169	2 325
Samoloty	3 348	3 381	6 729
Ogółem:	254 532	254 053	508 585

Celem usprawnienia i zapewnienia pełnej koordynacji przedsięwzięć operacyjnych zmierzających do bardziej skutecznego zabezpieczenia granicy państwowej przed penetracją obcych agentów, jak też zwalczania innych form przestępczości granicznej, wydaje się celowym zrealizowanie następujących postulatów:

1. Ścisłejsze powiązanie operacyjne Wojsk Ochrony Pogranicza, a Zwiadu WOP w szczególności, z Dep[artamentem] II Służby Bezpieczeństwa MSW i jego odpowiednikami w terenie.
2. Włączenie służby kontroli ruchu granicznego do służby zwiadowczej WOP celem zapewnienia szerszego niż dotychczas udziału czynnika kontrwywiadowczego w ochronie granicy w legalnych przejściach granicznych.
3. Nadanie uprawnień Dep[artamentowi] II Służby Bezpieczeństwa MSW i jego odpowiednikom w terenie [do] wydawania wiążących wytycznych służbie zwiadowczej WOP dot[yczących] zadań operacyjnych na odcinku zwalczania penetracji obcych agentur.
4. Przekazanie szeregu zadań operacyjnych na pograniczu przez Dep[artament] II Służby Bezpieczeństwa MSW organom Zwiadu WOP.
5. Potraktowanie służby zwiadowczej WOP jako pełnoprawnego organu kontrwywiadowczego Służby Bezpieczeństwa MSW, zapewniając jej dostęp do wszelkich środków operacyjnych niezbędnych do wykonywania postawionych przed nią zadań, a stosowanych przez Służbę Bezpieczeństwa MSW.
6. Ze względu na duże obciążenie kadry pododdziałów KRG w przejściach granicznych typu paszportowego i w portach handlowych dokonać zmian organizacyjno-etatowych celem stworzenia możliwości prowadzenia pracy operacyjnej.

[Hipolit Sławiński]^c[Jan Puławski]^d[?]^e[Kazimierz Kudła]^f

Odb[ito] 5 egz[emplarzy]
Do użytku służbowego
Dn[ia] 10 grudnia [19]60 r.

Źródło: AIPN, 01299/970, k. 1–21, oryginał, powielony mps.

^c Podpis odręczny, nieczytelny.

^d Podpis odręczny, nieczytelny.

^e Nazwisko nieustalone, podpis odręczny, nieczytelny.

^f Podpis odręczny, nieczytelny.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum IPN w Warszawie (AIPN).

Źródła drukowane

Biuletyny Komitetu do spraw Bezpieczeństwa Publicznego grudzień 1954 – listopad 1956, wstęp M. Filipiak, oprac. W. Chudzik, M. Filipiak, J. Gołębiwski, Warszawa 2009.

Dekret z dnia 7 XII 1954 r. o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego [w:] Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów, red. A. Jusupović, R. Leśkiewicz, Warszawa 2013.

Instrukcja nr 03/60 z dnia 2 lipca 1960 r. o podstawowych środkach i formach pracy operacyjnej Służby Bezpieczeństwa [w:] Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989). Materiały pomocnicze Biura Edukacji Publicznej IPN, oprac. i wstęp T. Ruzikowski, Warszawa 2005.

Instrukcje pracy operacyjnej aparatu bezpieczeństwa (1945–1989). Materiały pomocnicze Biura Edukacji Publicznej IPN, oprac. i wstęp T. Ruzikowski, Warszawa 2005.

Opracowania

Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.

Bednarek J., *Przestępczość wśród funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w latach 1946–1950 w ocenie Biura do Spraw Funkcjonariuszy MBP*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2008, t. 1.

Bołcun G., *Wojsko i obronność w pracach Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej w latach 1947–1952*, Warszawa 2006.

Dominiczak H., *Powstanie i rozwój organizacyjny Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1983*, Warszawa 1984 („Studia z Dziejów Organów Resortu Spraw Wewnętrznych”, z. 5).

Goryński G., *Organizacja treści szkolenia żołnierzy Wojsk Ochrony Pogranicza w latach 1945–1965*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn” 2000, nr 13.

Goryński G., *Pułkownik Stefan Sobczak (Sobczuk) w służbie komunistycznego aparatu represji [w:] Studia nad wywiadem i kontrwywiadem Polski w XX wieku*, red. W. Skóra, P. Skubisz, Szczecin 2015.

Goryński G., *Rola, miejsce i zadania Wojsk Ochrony Pogranicza w strukturze Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego (1949–1954) i Ministerstwa Spraw*

- Wewnętrznych (1955–1965)*, cz. II, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn” 2000, nr 12.
- Goryński G., *Wojska Ochrony Pogranicza w latach 1945–1965. Próba oceny*, cz. II, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej” 2011, nr 2.
- Goryński G., *Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza widziany oczami jego szefa, płk. Stefana Sobczaka. Ocena zaprezentowana na odprawie kadry kierowniczej tej formacji na początku 1955 r.*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2012, nr 1(10).
- Grabowski Ł., *Hipolit Władysław Sławiński – żołnierz Polskiego Batalionu Specjalnego, oficer Zarządu Informacji KBW i zastępca szefa Zarządu Zwiadu WOP*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2018, nr 1(16).
- Grabowski Ł., Maruszak M., *Zarys struktur oraz zadania Zwiadu Wojsk Ochrony Pogranicza i Kontroli Ruchu Granicznego w latach 1945–1991*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2012, nr 2.
- Jackiewicz Z., *Wojska Ochrony Pogranicza (1945–1991). Krótki informator historyczny*, Kętrzyn 1998.
- Jusupović A., *Organy bezpieczeństwa państwa w dokumentach MSW. Próba systematyki* [w:] *Historyczno-prawna analiza struktur organów bezpieczeństwa państwa w Polsce Ludowej (1944–1990). Zbiór studiów*, red. A. Jusupović i R. Leśkiewicz, Warszawa 2013.
- Kamuda D., Trybus M., *Straż Graniczna i jej zadania w zakresie ochrony bezpieczeństwa narodowego Rzeczypospolitej Polskiej – zarys problematyki*, „Humanities and Social Sciences” 2013, vol. 18, t. 20, nr 3.
- Kłodziński M., *Kontrola operacyjna rybołówstwa morskiego przez Wydział II Bałtyckiej Brygady Wojsk Ochrony Pogranicza (Wybrane zagadnienia)*, „Problemy Ochrony Granic. Biuletyn” 2010, nr 45.
- Komaniecka M., *Organizacja i funkcjonowanie kartotek ogólnoinformacyjnej i zagadnieniowej aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Wokół teczek bezpieki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006.
- Pawlikowicz L., *Niektóre funkcje terenowego kontrwywiadu realizowane wobec obywateli polskich i obcokrajowców oraz zadania w zakresie zwalczania przemytu i ochrony transportu w latach 1956–1964 na przykładzie Wydziału II Komendy Wojewódzkiej MO w Rzeszowie*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego. Seria Prawnicza” 2010, z. 64.
- Prochwicz J.R., *Wojska Ochrony Pogranicza 1945–1965. Wybrane problemy*, Piotrków Trybunalski 2011.
- Stefaniak M., *Działalność aparatu represji na zachodnim pograniczu Polski w latach 1945–1950*, Szczecin 2008.

Wygoda J., *Zwiad Wojsk Ochrony Pogranicza jako organ bezpieczeństwa państwa w rozumieniu ustawy lustracyjnej*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2011, nr 1(8–9).

Zaremba G., *Wpływ przemian politycznych w Polsce po 1956 roku na strukturę organizacyjną WOP oraz uchwalenie Dekretu o ochronie granic 23 marca 1956 r.*, „Biuletyn Centralnego Ośrodka Szkolenia Straży Granicznej” 2008, nr 4.

Streszczenie: Reformy w resorcie bezpieczeństwa publicznego z lat 1954–1956 oraz Dekret Rady Państwa o naczelnych organach administracji państwowej w zakresie spraw wewnętrznych i bezpieczeństwa publicznego z 7 grudnia 1954 r. doprowadziły do instytucjonalnej zmiany podległości Wojsk Ochrony Pogranicza wraz z ich jednostkami terenowymi. Powołanie Ministerstwa Spraw Wewnętrznych oraz umieszczenie WOP w jego strukturach spowodowały, że resort ten przejął odpowiedzialność za zabezpieczenie przejść granicznych i kontrwywiadowczą ochronę granic. Współpracę z Zarządem VII Zwiadowczym WOP (oraz po kolejnych reorganizacjach w WOP: Zarządem II Zwiadowczym, Zarządem II Zwiadu WOP oraz Zarządem Zwiadu WOP) kontynuowały w latach 1956–1965 pionierzy operacyjne MSW. Wzajemną wymianę informacji prowadzono zarówno na szczeblu centralnym, jak i terenowym. Załączona do artykułu edycja źródłowa ma na celu przybliżenie informacji o zmianach, jakie zaszły w latach 1956–1963 w organizacji i zakresie działań operacyjnych prowadzonych przez Zwiad WOP. Cechą charakterystyczną tego okresu jest wyraźna ewolucja metod pracy, które wykorzystywano w kontaktach z posiadaną siecią agenturalną. Ponadto w prezentowanym opracowaniu omówiona została kwestia włączenia pionierzy Kontroli Ruchu Granicznego do Zarządu II Zwiadu WOP.

Słowa kluczowe: Zwiad WOP, Zarząd VII Zwiadowczy, Wojska Ochrony Pogranicza, Dowództwo WOP, działania operacyjne, granica, ochrona granicy

Łukasz Grabowski (ur. 1981), magister historii, archiwista. Absolwent Instytutu Filologiczno-Historycznego Akademii Świętokrzyskiej im. Jana Kochanowskiego w Kielcach filia w Piotrkowie Trybunalskim. Jego zainteresowania badawcze koncentrują się głównie wokół historii Wojsk Ochrony Pogranicza, ze szczególnym uwzględnieniem ich pionierstwa zwiadowczego. Autor edycji źródłowych i współautor zarysu historii Zwiadu WOP i Kontroli Ruchu Granicznego w latach 1945–1991. Publikował w czasopiśmie: „Pamięć i Sprawiedliwość”, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej”, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” i „Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne”.

Organisation and System of Securing the Borders by the Units of Reconnaissance and Border Traffic Control of WOP – a Memo of Officers of the Division II of the Border Protection Troops Command in 1960

Abstract: The process of reform of the security apparatus departments carried out in Poland in 1954–1956 and the introduction of the Decree of the Council of State on 7 December 1954 on the chief organs of state administration dealing with the matters of internal affairs and public security, led to an institutional change in the subordination of the Border Guard with its field units. The establishment of the Ministry of Internal Affairs and the placement of the Border Protection Troops in its structures resulted in this Ministry taking over responsibility for the protection of border crossings and counterintelligence protection of the borderland. In 1956–1965, the operative units of the Ministry of Internal Affairs (MSW) continued their cooperation with the 7th Reconnaissance Division of Border Protection Troops (WOP) (and after subsequent reorganisations in WOP: the 2nd Reconnaissance Division, the 2nd Division of the WOP Reconnaissance and the Division of the WOP Reconnaissance). Mutual exchange of information was conducted on both the central and field levels. The source edition attached to this article aims at presenting information on changes that took place in 1956–1963 in the organisation and scope of operative activities carried out by the WOP reconnaissance unit. A characteristic feature of this period is a clear evolution of the working methods used in contacts with the agent network. Moreover, the paper discusses the issue of incorporating the Border Traffic Control MSW department into the Second Division of the WOP Reconnaissance.

Keywords: WOP Reconnaissance, 7th Reconnaissance Division, Border Protection Troops, WOP Command, operational activities, border, border protection

Łukasz Grabowski (b. 1981), MA, a historian and archivist. A graduate of the Institute of Philology and History at the Jan Kochanowski University in Kielce, the Piotrków Trybunalski Branch. His research interests focus mainly on the history of the Border Protection Troops, with an emphasis on the WOP reconnaissance unit. He is the author of source editions concerning the activities of the WOP reconnaissance unit and co-author of a study on the history and tasks of the WOP reconnaissance and border traffic control units in 1945–1991. He has published in the academic periodicals: *Pamięć i Sprawiedliwość*, *Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej*, *Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989*, and *Świętokrzyskie Studia Archiwalno-Historyczne*.